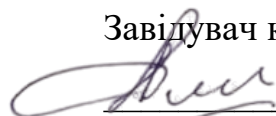

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра психології

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 Карсканова С. В.

«_10_» _12_ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття рівня вищої освіти «магістр»

**на тему « ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ДИТЯЧО-
БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У ПАРАДИГМІ ГЛИБИННОЇ
ПСИХОЛОГІЇ »**

Виконав: студент(ка) групи 6559мз

Чернуцька О.

Керівник роботи:

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

(посада, науковий ступень вчене звання)

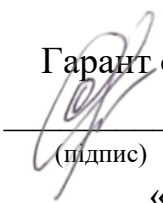
Мухіна Л.М.

Миколаїв 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Навчально науковий гуманітарний інститут

Кафедра психології
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Гарант освітньої програми
 Литвиненко І.С.
(підпис)
«_05_» _12_ 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студенту Чернуцькій Олександрі Олександрівні

1. Тема роботи: «Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології»

Керівник роботи к. психол. н., доцент Мухіна Людмила Михайлівна

Затверджені наказом ректора № 967-уч від «5» вересня 2025 року

2. Термін подання роботи: 1 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані по роботі: спеціальна наукова і методична література та інші матеріали з психології, передовий практичний досвід.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів):

Розділ 1. Теоретичні та методологічні засади психологічного аналізу дитячо-батьківських стосунків у парадигмі психології.

Розділ 2. Емпіричне дослідження особливостей дитячо-батьківських стосунків у контексті глибинної психології.

Розділ 3. Формувальний експеримент з оптимізації дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології.

5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація доповіді по роботі у форматі Microsoft Power Point загальною кількістю 15 слайдів, з висвітленням таких

питань як об'єкт предмет, мета і завдання роботи (2 слайди), використані методи емпіричного дослідження (1 слайд), теоретичні узагальнення з теми дослідження (2 слайди), результати емпіричного дослідження, їх демонстрація (рисунок, таблиці), аналіз та інтерпретація (6 слайдів), висновки (1 слайд).

7. Дата видачі завдання «5» вересня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Формулювання теми роботи	01.09.2025	
2.	Опрацювання літератури з теми дослідження. Визначення мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження.	10.09.2025	Список використаної літератури має включати не менше 40 позицій (передусім сучасні актуальні із яких не менше 25% - за останні п'ять років).
3.	Написання вступу. Визначення методів і бази дослідження.	10.09.2025-15.09.2025	Вступ (обсяг 3 – 4 сторінки)
4.	Написання Розділу 1. Подання на перевірку	15.09.2025-30.09.2025.	Розділ 1. (15-20 сторінок)
5.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження (констатувальний експеримент).	30.09.2025-10.10.2025	Розділ 2. (15-20 сторінок)
6.	Написання Розділу 2. Подання на перевірку	10.10.2025 - 31.10.2025	
7.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження (формульальний експеримент).	31.10.2025-10.11.2025	
8.	Написання Розділу 3. Подання на перевірку	10.11.2025-22.11.2025	Розділ 3 (20-30 сторінок)
9.	Оформлення тексту роботи. Подання керівнику на перевірку. Перевірка роботи на академічну доброчесність	22.11.2025-25.11.2025	Загальний обсяг основного тексту роботи 40 – 50 сторінок.
10.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	25.11.2025-28.11.2025	
11.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	28.11.2025-01.12.2025	
12.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	01.12.2025-08.12.2025	
13.	Захист роботи	15.12.2025-25.12.2025	

Студент

Чернуцька О.О.

Керівник роботи

Мухіна Л.М.

АНОТАЦІЯ

Чернуцька О.О. «Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології». Кваліфікаційна робота зі спеціальності 053 «Психологія», освітньої програми «Психологія». Миколаїв: НУК ім. адм. Макарова, 2025. 74 сторінок.

Метою дослідження обрано вивчення психологічних особливостей системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології та окреслення можливостей їх оптимізації в дітей молодшого шкільного віку.

Із літературних джерел досліджуваної проблематики після аналізу до загального списку наукових джерел було зараховано 40 джерел. Для досягнення поставленої мети застосовано порівняльний теоретичний аналіз, конкретизацію й узагальнення даних наукової, методичної літератури і контенту мережі Інтернет, а також емпіричні методи (стандартизовані опитувальники дитячо-батьківських стосунків, методики оцінки прив'язаності, проективна методика «Малюнок сім'ї», спостереження, напівструктуроване інтерв'ю) і статистичні процедури (методи описової статистики, кореляційний аналіз, U-критерій Манна–Уїтні). Проведений аналіз літературних джерел показав, що, попри значну кількість праць у межах психоаналізу, теорії об'єктних стосунків, теорії прив'язаності та сучасних психодинамічних підходів, недостатньо дослідженим залишається цілісний психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків саме в парадигмі глибинної психології в умовах воєнних подій і соціальної нестабільності.

Виявлено, що гармонійні, емоційно підтримувальні дитячо-батьківські стосунки пов'язані з вищим рівнем емоційної безпеки, більш цілісним і прийнятним образом Я та нижчою внутрішньою напругою дитини, тоді як дисфункційні, ризикові стосунки асоціюються з фрагментованою Я-концепцією,

підвищеною тривожністю, самозвинуваченням і переважанням примітивних механізмів психологічного захисту.

Розглянуто особливості функціонування системи дитячо-батьківських стосунків у молодшому шкільному віці, типологію гармонійних, змішаних і дисфункційних стосунків, їхній зв'язок із досвідом прив'язаності, внутрішніми образами батьків, емоційною безпекою та внутрішньою напругою.

Сформульовано основні принципи психодинамічно орієнтованої психокорекційної роботи з сім'ями групи ризику (усвідомлення несвідомих сімейних сценаріїв, підтримка емоційної безпеки, розвиток суб'єктності дитини, емоційна включеність батьків, поетапність і екологічність змін).

Отримано наступні результати: на вибірці 30 дітей 7–10 років Миколаївського ліцею № 34 емпірично підтверджено значущі відмінності між дітьми з ресурсним і ризиковим профілем дитячо-батьківських стосунків за рівнем емоційної безпеки, внутрішньої напруги та позитивного ставлення до себе; розроблено й апробовано психокорекційну програму, ефективність якої засвідчено статистично значущим зниженням внутрішньої напруги, підвищенням позитивного ставлення до себе та тенденцією до зростання емоційної безпеки в дітей групи ризику.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, глибинна психологія, прив'язаність, образ Я, механізми психологічного захисту, психологічний аналіз.

ANNOTATION

Chernutska O.O. Psychological Analysis of the System of Child – Parent Relationships in the Paradigm of Depth Psychology. Qualification work on specialty 053 «Psychology», educational program «Psychology». Mykolaiv: Admiral Makarov National University of Shipbuilding. 2025. 74 pages.

The aim of the study was to study the psychological features of the system of child-parent relationships in the paradigm of depth psychology and to outline the possibilities of their optimization in children of primary school age.

From the literary sources of the studied issues, after the analysis, 40 sources were included in the general list of scientific sources. To achieve the set goal, comparative theoretical analysis, specification and generalization of data from scientific, methodological literature and Internet content were used, as well as empirical methods (standardized questionnaires of child-parent relationships, attachment assessment methods, projective method "Family Drawing", observation, semi-structured interview) and statistical procedures (descriptive statistics methods, correlation analysis, Mann–Whitney U-criterion). The analysis of literary sources showed that, despite a significant number of works within psychoanalysis, object relations theory, attachment theory and modern psychodynamic approaches, a holistic psychological analysis of the system of child-parent relationships, specifically in the paradigm of depth psychology in conditions of military events and social instability, remains insufficiently researched.

It was found that harmonious, emotionally supportive child-parent relationships are associated with a higher level of emotional security, a more holistic and acceptable self-image and lower internal tension of the child, while dysfunctional, risky relationships are associated with a fragmented self-concept, increased anxiety, self-blame and the predominance of primitive psychological defense mechanisms.

The features of the functioning of the system of child-parent relationships in primary school age, the typology of harmonious, mixed and dysfunctional

relationships, their connection with the experience of attachment, internal images of parents, emotional security and internal tension are considered.

The main principles of psychodynamically oriented psychocorrectional work with families of the risk group are formulated (awareness of unconscious family scenarios, support of emotional security, development of the child's subjectivity, emotional inclusion of parents, gradualness and environmental friendliness of changes).

The following results were obtained: in a sample of 30 children aged 7–10 years of Mykolaiv Lyceum No. 34, significant differences between children with a resource and risk profile of child-parent relationships in terms of the level of emotional security, internal tension and positive attitude towards themselves were empirically confirmed; A psychocorrectional program has been developed and tested, the effectiveness of which is evidenced by a statistically significant decrease in internal tension, an increase in a positive attitude towards oneself, and a tendency towards increased emotional security in children at risk.

Keywords: child-parent relationships, depth psychology, attachment, self-image, psychological analysis.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У ПАРАДИГМІ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	14
1.1. Дитячо-батьківські стосунки як психологічний феномен	14
1.2. Підходи глибинної психології до розуміння дитячо-батьківських стосунків.....	19
1.3. Механізми психологічного захисту та образ Я дитини у системі дитячо-батьківських стосунків.....	23
1.4. Типологія дитячо-батьківських стосунків та глибинно-психологічні механізми.....	27
Висновки до 1 розділу	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У КОНТЕКСТІ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	32
2.1. Організація та процедура проведення емпіричного дослідження особливостей дитячо-батьківських стосунків у контексті глибинної психології.....	32
2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів емпіричного дослідження особливостей дитячо-батьківських стосунків у контексті глибинної психології	37
Висновки до 2 розділу.....	48
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ З ОПТИМІЗАЦІЇ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У ПАРАДИГМІ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	51
3.1. Програма психокорекційної та розвивальної роботи з дітьми й батьками групи ризику.....	51

3.2. Оцінка ефективності формувального експерименту.....	57
Висновки до 3 розділу	62
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Система дитячо-батьківських взаємин є головною передумовою психічного розвитку дитини, становлення його особистості, емоційного захисту та вміння будувати довірливі стосунки у дорослому житті. У теперішніх умовах соціальної нестабільності, воєнних дій, розлуки з одним із батьків, зростання рівня сімейної напруги та емоційного виснаження батьків питання якості взаємодії між батьками та дітьми набуває особливої гостроти. Саме в сім'ї дитина вперше зіштовхується з базовими переживаннями любові, прийняття, відторгнення, контролю, підтримки, допомоги, що залишають глибокий відбиток у його внутрішньому світі.

Глибинна психологія, представлена класичним психоаналізом, аналітичною психологією, теорією об'єктних стосунків, его-психологією, теорією прив'язаності та новітніми психодинамічними напрямками, пропонує теоретично насичену і практично важливу оптику для аналізу дитячо-батьківської взаємодії. Згідно з висновками Дж. Боулбі, Д. Віннікотта, З. Фрейда, К. Юнга, М. Кляйн, О. Кернберга, Г. Когана, П. Фонагі, а також сучасних українських дослідників О. Бондаренко, Н. Чепелевої, Т. Яценко, О. Кочаровської та ін. висвітлено, що якість первинних стосунків із батьками визначає особливості переживання дитиною себе й іншого, рівень тривоги, схильність до внутрішніх конфліктів та методи психологічного захисту.

Попри значну кількість праць, що освітлюють різні аспекти сімейної взаємодії, залишається актуальною потреба у цілісному психологічному аналізі системи дитячо-батьківських стосунків саме в парадигмі глибинної психології, з акцентом на внутрішні образи батьків, несвідомі конфлікти, засоби психологічного захисту й те, як вони впливають на формування особистості

дитини. Це зумовлює значущість обраної теми та визначає необхідність її теоретичного й емпіричного дослідження.

Об'єкт дослідження – система дитячо-батьківських стосунків.

Предмет дослідження – психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків у контексті глибинної психології.

Мета дослідження – провести психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології та окреслити характеристики цих стосунків з подальшим формуванням рекомендацій щодо їхнього покращення.

Для досягнення мети перед нами постають наступні **завдання дослідження**:

- 1) здійснити теоретичний аналіз підходів до розуміння дитячо-батьківських стосунків у сучасній психології;
- 2) виявити основні положення глибинної психології щодо ролі батьківських фігур та ранніх стосунків у розвитку особистості дитини;
- 3) визначити психодинамічні чинники, що впливають на гармонійний та дисфункційний характер дитячо-батьківських стосунків;
- 4) сформулювати психологічні рекомендації стосовно вдосконалення дитячо-батьківських стосунків на засадах глибинної психології.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що злагоджена система дитячо-батьківських стосунків, яка характеризується емоційною прийнятністю, послідовністю батьківських позицій, належним задоволенням базових потреб дитини та наявністю досвіду надійної прив'язаності, пов'язана з більш цілісним образом Я, вищим ступенем емоційної безпеки та нижчим рівнем внутрішньоособистісної напруги дитини. Натомість, емоційно відсторонені, суперечливі, симбіотичні чи надмірно контролюючі стосунки сприяють

формуванню несвідомих конфліктів, зростаючої стурбованості та застосуванню незрілих механізмів психологічного захисту.

Методологічну та теоретичну основу дослідження утворюють засади класичного психоаналізу (З. Фройд), аналітичної психології (К. Юнг), теорії об'єктних стосунків (М. Кляйн, Д. Віннікотт, В. Фейрберн та ін.), теорії прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт), актуальних психодинамічних напрямів, крім того праці українських дослідників (О. Бондаренко, Н. Чепелева, Т. Яценко, Л. Орбан-Лембрик, С. Максименко, О. Кочаровська.), які висвітлюють питання сім'ї, дитячо-батьківських стосунків та глибинних механізмів особистісного розвитку.

Методи дослідження:

теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, дедуктивний та індуктивний підходи, моделювання – для всебічного системного опису особливостей функціонування системи дитячо-батьківських стосунків, уточнення її структури, виявлення закономірностей впливу образів батьків і психодинамічних механізмів на формування Я-концепції дитини;

емпіричні – стандартизовані опитувальники дитячо-батьківських стосунків (зокрема «Опитувальник дитячо-батьківських відносин» (ОДР) А. Я. Варги, В. В. Століна у вітчизняній адаптації; «Опитувальник батьківського ставлення» (ОБС), що дає змогу оцінити емоційне ставлення батьків до дитини та провідний стиль виховання), методики оцінки прив'язаності (зокрема «Шкала прив'язаності до батьків та однолітків» (IPPA), опитувальник «Типи прив'язаності до батьків», опитувальник якості прив'язаності «People in My Life» (PIML) у відповідних україномовних адаптаціях), проєктивні методики (зокрема «Малюнок сім'ї»), спостереження та напівструктуроване інтерв'ю – з метою діагностики емоційного тону взаємодії в діаді «дитина – батьки», стилів виховання,

особливостей внутрішніх образів батьків та проявів захисних механізмів у поведінці дитини;

статистичні – методи описової статистики, кореляційний аналіз, критерій Манна–Уїтні – для кількісної обробки емпіричних даних, перевірки статистичної значущості відмінностей та встановлення зв'язків між характеристиками дитячо-батьківських стосунків і показниками особистісного розвитку дитини.

База дослідження. Емпіричне дослідження проведено на вибірці дітей молодшого шкільного віку (7–10 років) у кількості 30 осіб, за дозволом батьків та адміністрації освітнього закладу. Базою дослідження виступив Миколаївський ліцей № 34 Миколаївської міської ради Миколаївської області.

Практичне значення дослідження виявляється у можливості використанні здобутих результатів у роботі практичних психологів освіти, сімейних психологів та психотерапевтів для глибшого розуміння причин труднощів у системі дитячо-батьківських стосунків, своєчасного виявлення факторів психологічного ризику, а також розроблення рекомендацій і корекційно-розвивальних програм, спрямованих на підтримку емоційно безпечного сімейного мікроклімату.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Майбутнє здоров'я нації: виклики та можливості» (20 червня, Миколаїв. 2025). Основні результати дослідження відображено у тезах, які опубліковано у збірнику матеріалів конференції.

Структура курсової роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (40 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 102 сторінки, основний текст роботи викладено на 68 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У ПАРАДИГМІ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Дитячо-батьківські стосунки як психологічний феномен

Родина в сучасній психології трактується як ключове мікросоціальне середовище формування особистості, у якому закладаються базові характеристики життєвого шляху дитини, її емоційного світу, відчуття власної цінності та спроможності до побудови взаємин між людьми [7]. Саме в контексті дитячо-батьківських стосунків дитина вперше набуває досвіду повного прийняття або відторгнення, підтримки чи критики, довіри чи контролю, що згодом стає шаблоном для її ставлення до оточення та до самої себе.

У сучасній українській психології (Ю.М. Швалб, Г.А. Мкртчян, А.І. Яблонська та ін.) дитячо-батьківські стосунки трактують як динамічну систему взаємозв'язку між дитиною та батьками (або тими, хто виконує батьківські функції), що охоплює емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти і зумовлюється культурними, соціальними та індивідуально-психологічними чинниками [23]. Заслуговує на увагу твердження, що стосунки – це не просто сукупність окремих епізодів спілкування, а цілісна структура, яка відтворюється знову і знову та поступово засвоюється дитиною як внутрішня модель взаємодії з емоційно значущими особами.

З огляду на системний підхід дитячо-батьківські стосунки містять у собі:

- конкретні форми спілкування (вербальні й невербальні контакти, способи вирішення конфліктів, виховні стилі);

- емоційна близькість (ступінь близькості, тепло, прийняття, відчуття довіри);
- когнітивні уявлення дитини про себе, батьків і сім'ю (образ «доброї/поганої» мами, «суворого/справедливого» батька тощо);
- внутрішні тлумачення дитині батьківської поведінки – те, як дитина для себе розуміє їхні дії: як прояв любові, байдужості, контролю, безпорадності тощо [32].

Дитина реагує не тільки на дії батьків, а й на те, як вона це розуміє. Один і той самий вчинок дорослого (наприклад, заборона) може сприйматися як турбота або як неприйняття – з огляду на загальний емоційний фон, раніше набутого досвіду та особливостей особистості дитини.

Дитячо-батьківські стосунки виконують низку провідних функцій у розвитку дитини :

- Емоційна функція – забезпечення переживання безпеки, любові, прийняття, емоційної підтримки.
- Регулятивна функція – формування навичок самоконтролю, довільної регуляції поведінки, здатності відтерміновувати задоволення.
- Соціалізуюча функція – засвоєння норм і правил, моделей соціальної взаємодії, формування уявлень про «можна» і «не можна».
- Ідентифікаційна функція – вибудовування образів «Я як син/дочка», «Я-хлопчик/Я-дівчинка», формування майбутніх батьківських ролей.
- Функція підтримки самоприйняття – розвиток позитивного, емоційно прийнятного образу Я, здатності ставитися до себе з повагою та співчуттям [30].

Окреслені функції втілюються через рівень емоційного клімату сім'ї. Емоційний клімат (Г. Мкртчян, Н. Чугуєва, Л. Ребуха, М.-Л. Чепа) тлумачать як

цілісну характеристику, що відображає загальний психологічний фон взаємин між дорослим та дитиною [16]. Він містить у собі послідовність та передбачуваність батьківських реакцій, стабільність норм, рівень емоційної підтримки, ступінь педагогічної чутливості та відкритість дорослого до діалогу. Саме в такому емоційному середовищі формується спроможність дитини до самоконтролю, довіри, співпереживання, готовності до взаємодії зі світом та інших людей.

Негативний емоційний клімат – часті конфліктні ситуації, постійна тривожність батьків, емоційна холодність чи відстороненість – безпосередньо пов'язаний із підвищеною вірогідністю поведінкових порушень, агресивності, тривожністю, пов'язаною зі школою та труднощів соціальної адаптації [21]. За таких умов родина перестає бути для дитини «простором безпеки» і стає чинником додаткового стресу.

Узагальнено вплив емоційного клімату сім'ї на розвиток дитини подано в таблиці 1.1.1.

Таблиця 1.1.1

Вплив емоційного клімату сім'ї на розвиток дитини

Тип клімату	Основні характеристики	Ймовірні наслідки
Теплий	підтримка, прийняття, стабільність	висока самооцінка, довіра
Холодний	дистанція, байдужість	емоційна відстороненість
Тривожний	хаотичність, непередбачуваність	страх помилки, залежність
Конфліктний	часті сварки, напруга	агресивність, протест

Сучасні соціальні реалії в Україні – війна, вимушена міграція, втрати, вимушене розлучення з одним чи обома батьками, економічна нестабільність – значною мірою впливає на стабільність емоційного клімату сім'ї. Дослідження Н. Чепи, Ю. Швалба та інших авторів показують, що хронічний стрес дорослих

послаблює їхню емоційну чутливість та спроможність до співпереживання, посилюючи ризик дисфункцій у дитячо-батьківських стосунках [3].

У вітчизняних працях (Н.І. Чугуєва, Ю.М. Швалб, М.-Л.А. Чепа та ін.) часто виокремлюють такі ключові функції дитячо-батьківських стосунків, як емоційна, регулятивна, соціалізуюча, ідентифікаційна та функція підтримки самоприйняття. Деякі українські автори (А.І. Яблонська, Л.З. Ребуха та ін.) додають ще одну важливу функцію – функцію психологічного захисту дитини від надмірних соціальних стресів, пов'язаних із війною, економічною невизначеністю, змінами освітнього середовища [27]. Таким чином, перетворюється на простір, де дитина має можливість набути досвід відновлення, емоційного «дозарядження», внутрішнього опрацювання травмувальних подій через підтримувальний контакт із дорослими [22].

Узагальнена характеристика функцій дитячо-батьківських стосунків наведена у таблиці 1.1.2

Таблиця 1.1.2

Основні функції дитячо-батьківських стосунків у розвитку дитини

Функція стосунків	Зміст	Можливі наслідки порушення
Емоційна	Забезпечення любові, безпеки, емоційної підтримки	Тривога, недовіра до світу, емоційна холодність
Регулятивна	Формування самоконтролю, здатності до відтермінування задоволення, опанування імпульсів	Імпульсивність, агресивність, дезорганізована поведінка
Соціалізуюча	Засвоєння норм, правил, моделей взаємодії	Конфліктність, труднощі інтеграції
Ідентифікаційна	Формування образів «Я», статевої та соціальної ідентичності	Ідентичнісна невизначеність, внутрішні конфлікти
Підтримка самоприйняття	Формування позитивного образу Я	Занижена самооцінка, самозвинувачення

Порушення кожної з цих функцій тягне за собою як негайні, так і довготривалі наслідки. Нестача емоційної підтримки призводить до формування базової недовіри до світу; регулятивні збої – до труднощів у навчанні та соціальній взаємодії; порушення функції соціальної адаптації – до труднощів інтеграції в колективі; порушення процесів ідентифікації – до проблем у статеворольовому визначенні та вибудовуванні життєвих перспектив [18]. У зв'язку з цим детальний аналіз функцій дитячо-батьківських стосунків виступає першочерговим етапом до побудови комплексної дослідницької моделі [30].

Одним із центральних конструктів, що поєднує дитячо-батьківські стосунки з подальшим особистісним розвитком, є феномен прив'язаності. Досвід надійної прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) виникає за наявності чуйності батьків до сигналів дитини, їхньої доступності та послідовності у відповідях на її потреби [14]. У таких стосунках дитина отримує базове відчуття безпеки та довіри до світу. Натомість ненадійні форми прив'язаності (тривожна, унікальна, амбівалентна, дезорганізована) асоціюється з більш високим рівнем тривоги, звичкою звинувачувати себе або підвищеної агресивності, труднощами в емоційній саморегуляції та міжособистісних стосунках [9].

Слід наголосити, що дитячо-батьківські стосунки мають взаємний характер: не лише батьки впливають на дитину, а й дитина своїм темпераментом, емоційною чутливістю, когнітивними особливостями та поведінкою, у свою чергу, впливає на стиль виховання дорослих [17]. Вибудовуються складні механізми зворотного зв'язку, коли дії дитини викликають відповідні реакції батьків, які посилюють, або пом'якшують первинну поведінку дитини [19]. Отже, для коректного аналізу системи дитячо-батьківських стосунків слід брати до уваги її процесуальний, взаємодіючий характер.

Особливої трансформації дитячо-батьківські стосунки зазнають у молодшому шкільному віці, який є центром уваги даного дослідження.

Паралельно зі збереженням потреби в емоційній близькості з батьками зростає вплив однолітків та вчителів, формується нова соціальна роль дитини - роль учня. Водночас з тим саме батьки залишаються ключовими фігурами прив'язаності та головним джерелом підтримки в умовах поразки, тривоги та розчарувань. Манера, у якій батьки реагують на шкільні труднощі (успіхи, помилки, конфлікти з однолітками), формує в дитини уявлення про право на помилку, можливість звернутися по допомогу, прийнятність прояву слабкості та вразливості [23].

Таким чином, дитячо-батьківські стосунки виступають складним багатовимірним феноменом, що поєднує свідомі й несвідомі процеси, культурні моделі й особисті переживання, а також емоційні, поведінкові й когнітивні компоненти. У зв'язку з такою складною структурою виникає потреба аналізу в парадигмі глибинної психології, яка дозволяє врахувати внутрішні об'єкти, несвідомі мотиви та механізми психологічного захисту [34].

1.2. Підходи глибинної психології до розуміння дитячо-батьківських стосунків

Глибинна психологія поєднує декілька теоретичних напрямів, об'єднаних спільною ідеєю про провідну роль несвідомих процесів на поведінку, емоційний розвиток та структуру особистості [34]. До них належать класичний психоаналіз, аналітична психологія, індивідуальна психологія, теорія об'єктних відносин, его-психологія, теорія прив'язаності та сучасні психодинамічні підходи.

Класичний психоаналіз З. Фрейда трактує взаємини з батьками як ядро психосексуального розвитку дитини. В основі цього підходу – концепція едіпової ситуації, у якій дитина переживає суперечливі почуття кохання/прихильності, ревнощів, суперництва й страху стосовно батьків. Попри те, що сучасна психологія критично ставиться до фокусування виключно на сексуальній символіці дитячих переживань, важливою лишається ідея про те, що ранні

суперечливі почуття до батьків формують стабільні внутрішні конфлікти, які впливають на структуру Я й механізми психологічного захисту [38].

Аналітична психологія К. Юнга зміщує фокус із неповторного індивідуального досвіду дитини до універсальних структур колективного несвідомого. Фігури Матері й Батька мають архетипний вимір, а отже, уособлюють універсальні моделі захисту, піклування, сили, авторитету. Водночас Юнг наголошував, що безпосередній досвід взаємодії дитини з реальними батьками наповнює архетипні фігури індивідуальним змістом: саме в контексті реальних стосунків архетипи «матері» чи «батька» набувають для дитини емоційних відтінків – тепла або страху, довіри або недовіри [39].

Індивідуальна психологія А. Адлера трактує дитячо-батьківські стосунки через призму формування «життєвого стилю», тобто стійкої стратегії компенсації відчуття неповноцінності та спрямованої на соціальне визнання [31]. Моделі батьківського виховання – підтримувальні, співробітницькі чи, навпаки, авторитарні, жорсткі, гіперконтролюючі – зумовлюють, чи зростатиме в дитини соціальний інтерес, чи, навпаки, переважатимуть егоцентричні, агресивні або відчужені форми поведінки.

Теорія об'єктних відносин (М. Кляйн, Д. Віннікот, О. Кернберг та ін.) центральним робить поняття внутрішніх об'єктів. Ранній досвід турботи, розчарування, прийняття або відкидання з боку батьків вбирається у внутрішній світ дитиною у вигляді образів «добрих» і «поганих» об'єктів [33]. Ці образи не є прямим відзеркаленням реальних батьків: вони містять емоційні реакції, фантазії, страхи й бажання дитини. Внутрішні об'єкти впливають на формування Я-концепції, рівень базової тривоги, характер міжособистісних стосунків.

Особливо значення набуває концепція Д. Віннікотта про «достатньо добру матір», яка не є бездоганною, але «достатньо» чутлива до потреб дитини, забезпечує підтримувальне середовище та поступово адаптує дитину до

реальності. Утримуюче середовище, створюване такою матір'ю (чи іншими важливими дорослими), закладає базове відчуття безпеки, сприяє розвитку автономності, адекватної самооцінки. Натомість хронічна байдужість, надмірно сурова критика, непослідовність або суворі покарання призводять до формування крихкого Я, схильного до регресій, розщеплення й використання примітивних захисних механізмів [40].

Теорія прив'язаності Дж. Боулбі поєднує психодинамічні та етологічні уявлення щодо ролі раннього емоційного зв'язку з батьками [36]. Характер прив'язаності (надійна, тривожна, унікальна, дезорганізована) віддзеркалює стабільність доступності та чутливості батьків. Спираючись на досвід прив'язаності формуються «внутрішні робочі моделі» себе й інших: «я заслуговую любові / не заслуговую, «іншим можна / не можна довіряти», «світ безпечний / небезпечний». Ці моделі згодом визначають стиль міжособистісних стосунків у підлітковому та дорослому віці.

Новітні психодинамічні підходи значно доповнюють класичні теорії, інтегруючи дані нейропсихології та досліджень стресу. Показано, що характер взаємодії з батьками впливає на розвиток структур мозку, що беруть участь в емоційній регуляції (префронтальна кора, лімбічні структури), а також на рівень стресової чутливості в дорослому віці. Сприятливий досвід опіки й емоційної підтримки сприяє розвитку здатності дитини до самозаспокоєння, опанування фрустрації, тоді як хронічна критика й приниження підвищують ймовірність тривожних, депресивних або агресивних реакцій [36].

Узагальнене порівняння класичних та сучасних трактувань глибинних концепцій подано в таблиці 1.2.1.

Таблиця 1.2.1

Порівняння класичних і сучасних трактувань глибинних концепцій

Підхід	Класичне трактування	Сучасне трактування
Фройд	едіпові конфлікти	емоційно-мотиваційний розвиток
Юнг	архетипи	архетип + образ реального батька
Кляйн	внутрішні об'єкти	взаємодія з реальними дорослими
Боулбі	прив'язаність	нейробіологічна регуляція стресу

Українські дослідники (Ю.М. Швалб, М.-Л.А. Чепа, Н.І. Чугуєва, О. Бондаренко та ін.) підкреслюють важливість розглядати дитячо-батьківські стосунки в контексті соціальних криз, травматичного досвіду, міжпоколінної передачі патернів виховання. Реалії воєнного стану, вимушеного внутрішнього переміщення, втрати житла та родинних зв'язків посилюють актуальність психодинамічних підходів, адже вони дозволяють аналізувати не тільки свідомі установки батьків, а й несвідомі страхи, провину, агресивні імпульси, що, у свою чергу, впливають на взаємодію з дітьми.

У таблиці 1.2.2 узагальнено основні акценти глибинних підходів до аналізу дитячо-батьківських стосунків.

Таблиця 1.2.2

Підходи глибинної психології до аналізу дитячо-батьківських стосунків

Підхід / автор	Ключовий акцент	Як розуміються стосунки з батьками
Психоаналіз (З. Фройд)	Несвідомі конфлікти, едіпова ситуація	Джерело амбівалентних почуттів

Продовження табл. 1.2.2

Аналітична психологія (К. Юнг)	Архетипи, колективне несвідоме	Втілення архетипу Матері та Батька
Індивідуальна психологія (А. Адлер)	Компенсація неповноцінності	Формування життєвого стилю
Теорія об'єктних відносин	Внутрішні об'єкти	Джерело внутрішніх образів «доброго» і «поганого» батька
Теорія прив'язаності (Дж. Боулбі)	Внутрішні робочі моделі	Матриця довіри/недовіри

Загалом глибинна психологія дає змогу перейти від опису поведінкових проявів дитячо-батьківських стосунків до аналізу їхнього внутрішнього, несвідомого виміру: образів батьків, внутрішніх заборон, уявлень та фантазій, конфліктів, захисних механізмів. Саме ця парадигма становить теоретичну основу для подальшого аналізу механізмів психологічного захисту та образу Я дитини, що детальніше висвітлюється в наступному підрозділі [33].

1.3. Механізми психологічного захисту та образ Я дитини у системі дитячо-батьківських стосунків

Однією з провідних категорій глибинної психології є механізми психологічного захисту – несвідомі психічні процеси, орієнтовані на зменшення внутрішньої напруги та збереження цілісності Я у випадках, коли дитина переживає надмірні або суперечливі емоції (страх, сором, провину, гнів, ревності) [33]. Поява захисних механізмів є природною частиною розвитку, проте домінування примітивних форм захисту протягом довгого часу свідчить про нестачу емоційної безпеки та підтримки в сім'ї.

У молодшому шкільному віці найчастіше зустрічаються такі механізми психологічного захисту:

- заперечення – «цього не було», «мені не страшно»;

- проекція – приписування власних почуттів іншим;
- регресія – повернення до більш ранніх, дитячих форм поведінки;
- ідентифікація з агресором – наслідування поведінки того, хто лякає;
- раціоналізація – псевдологічне пояснення складних почуттів;
- заміщення – перенесення емоцій із небезпечного об'єкта на безпечніший;
- компенсація – посилення в одній сфері через труднощі в іншій

Вибір і стійкість певних захисних механізмів значною мірою залежать від якості дитячо-батьківських стосунків. У гармонійних взаєминах, де дитина може відкрито проявляти почуття й отримувати підтримку, поступово формуються більш зрілі форми захисту – раціоналізація, інтелектуалізація, гумор, вербалізація переживань. У змішаних стосунках помітні коливання між зрілими й незрілими реакціями. Натомість у дисфункційних сім'ях часто переважають примітивні захисти – суцільне заперечення, регресія, ідентифікація з агресором, проекція, розщеплення [27].

Заперечення дає змогу дитині тимчасово «не бачити» або «не відчувати» болісну реальність. Скажімо, коли між батьками виникає конфлікт дитина може наполягати, що «все добре», ігнорувати власний страх і тривогу. Такий захист допомагає зберегти позитивний образ батьків, але водночас перешкоджає опрацюванню переживань.

Суть проекція полягає в тому, що дитина приписує іншим власні неприйнятні почуття: «Мама сердиться на мене», «Тато мене не любить», хоча реальні емоції – її власний гнів, образа, ревності. Проекція дозволяє зберегти уявлення про себе як «хорошого» та уникнути почуття провини, але заважає усвідомленню власних переживань.

Регресія проявляється у вигляді повернення до більш ранніх форм поведінки – плач, дитячі інтонації, відмова від уже засвоєних навичок (догляд за собою, навчальної діяльності). Найчастіше регресивні форми поведінки посилюються в ситуаціях сімейної кризи (розлука, хвороба батьків, переїзд, війна), коли власних ресурсів дитини не вистачає для подолання стресу.

Ідентифікація з агресором – механізм, описаний А. Фройд, коли дитина починає копіювати поведінку того, хто її лякає: говорити грубим тоном, висловлювати погрози, фізичний вплив. Таким чином агресія, яка спершу приймалась як зовнішня, «вбудовується» у структуру Я й може повторюватись у стосунках з однолітками.

Раціоналізація дає змогу дитині будувати логічні пояснення «чому так сталося», водночас знижуючи емоційне напруження. Наприклад, провал у навчанні вона пояснює «несправедливим учителем», а не власними труднощами чи недостатньою підготовкою. За наявності підтримки у стосунках з дорослими раціоналізація поступово поєднується з рефлексією й веде до більш дорослішого аналізу ситуації.

Механізми психологічного захисту знаходяться у тісному зв'язку з формуванням образу Я дитини. Образ Я включає уявлення про власні якості, можливості, значущість, а також емоційне ставлення до самого себе – самоповагу, самоприйняття чи самозвинувачення [30]. Він формується на основі:

- послідовності батьківських реакцій (чи отримує дитина подібні відповіді на схожі дії);
- якості емоційної підтримки (чи є в неї досвід «бути почутою»);
- ставлення дорослих до помилок і невдач (чи допускається право на помилку);
- способів виходу з конфліктів (через діалог чи через покарання, приниження).

У гармонійних стосунках дитина набуває досвіду того, що вона має право бути «недосконалою» та водночас залишатися коханою й прийнятою. Це допомагає формуванню цілісного, відносно стійкого образу Я, що може витримувати фрустрацію й самокритику без руйнування самооцінки. У дисфункційних стосунках Я-концепція стає фрагментованою, суперечливою, надмірно вразливою до критики та неприйняття [19].

Зв'язок якості стосунків, образу Я та домінуючих захисних механізмів узагальнено в таблиці 1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Зв'язок якості стосунків з образом Я та домінуючими механізмами захисту

Тип стосунків	Образ Я	Захисні механізми
Гармонійні	Цілісний, стабільний	Зрілі: раціоналізація, часткова проекція
Змішані	Нестабільний, суперечливий	Комбінація регресії, заперечення, раціоналізації
Дисфункційні	Фрагментований, негативний	Примітивні: тотальне заперечення, регресія, ідентифікація з агресором

Для молодшого шкільного віку характерний активний розвиток рефлексії та довільної регуляції. Якщо в цей час дитина має змогу розуміти й проговорювати власні почуття, обговорювати складні ситуації з дорослими, тоді з часом механізми захисту інтегруються в більш зрілу систему саморегуляції. Якщо такої підтримки не має зростає ризик закріплення примітивних форм захисту, що даватимуть про себе знати труднощами адаптації до школи, агресивною поведінкою, тривожності та соціальним униканням.

Отже, аналіз механізмів психологічного захисту та образу Я дитини уможливорює більш глибоке розуміння внутрішньої динаміки дитячо-

батьківських стосунків і визначити психодинамічні чинники, що матимуть значення в подальшому емпіричному дослідженні.

1.4. Типологія дитячо-батьківських стосунків та глибинно-психологічні механізми

У сучасній психології існує низка підходів до типологізації дитячо-батьківських стосунків – за стилями виховання (авторитетний, авторитарний, ліберальний, байдужий), за емоційним забарвленням та ступенем батьківського контролю, за типами прив'язаності тощо. У рамках цього дослідження доцільно спиратися на узагальнену типологію, що розрізняє гармонійні, змішані та дисфункційні стосунки [23].

Гармонійні стосунки характерні для сімей, у яких поєднуються:

- емоційна чутливість і підтримка з боку батьків;
- помірна вимогливість і ясні межі;
- повага до автономії дитини, врахування її вікових можливостей;
- відкритість до діалогу, здатність обговорювати складні теми.

Глибинно-психологічно данні стосунки пов'язані з досвідом надійної прив'язаності, становлення внутрішніх об'єктів «доброго» батька/матері, які сприймаються як близькі, відкриті, уважні та підтримувальні [16]. Внутрішні послання, які фіксуються у психіці дитини: «зі мною можна бути», «мої почуття важливі», «я гідний любові». У такому разі механізми психологічного захисту більш гнучкі; дитина здатна використовувати раціоналізацію, гумор, звернення по допомогу, не підриваючи власну самооцінки [23].

Змішані стосунки характеризуються суперечливістю й непослідовністю. Для них типові:

- чергування епізодів тепла й близькості з періодами холодності або дистанції;
- різкі зміни стилю виховання (від ліберального до жорсткого контролю);
- залежність батьківської реакції від власного емоційного стану дорослого, а не поведінки дитини.

У глибинному вимірі це є проявом ненадійної прив'язаності: дитина не в змозі передбачити, чи буде батько/мати поруч і готовим підтримати, коли потрібна допомога. Внутрішні послання: «то люблять, то ні», «я повинен заслужити любов», «будь-якої миті мене можуть відкинути». Образ Я стає суперечливим, а захисні механізми – змішаними: поряд з елементами зрілої саморегуляції активно використовуються заперечення, регресія, ідеалізація та девальвація [23].

Дисфункційні стосунки формуються в сім'ях із:

- високим рівнем хронічної конфліктності, агресивності, приниження;
- емоційним відкиданням, ігноруванням потреб дитини;
- гіперопікою, яка позбавляє можливості автономії;
- насильницькими практиками виховання (фізичне, психологічне, іноді сексуальне насильство).

У глибинному плані дисфункційні стосунки зумовлюють формування внутрішніх об'єктів, які постають як небезпечні, непередбачувані, ворожі. Внутрішні установки: «зі мною щось не так», «світ небезпечний», «батькам не можна довіряти». Дитина змушена вдаватися до примітивні захистів – тотальне заперечення, розщеплення («добрий/поганий» об'єкт без можливості інтеграції), наслідування агресивної фігури, фантазії всемогутності. Це, у свою чергу,

створює підґрунтя для дезадаптивних форм поведінки, підвищеної агресії, саморуйнівних тенденцій (аутоагресії), емоційних розладів [23].

Варто підкреслити, що у реальних умовах «чисті» типи зустрічаються не часто. Зазвичай маємо справу з континуумом між гармонійними й дисфункційними проявами, де змішані стосунки з плином часу можуть стабілізуватися в більш безпечний або, навпаки, у більш травматичний напрям залежно від життєвих подій, ресурсів сім'ї, зовнішньої підтримки [16].

З глибинно-психологічної точки зору кожному типу стосунків відповідає певна конфігурація:

- типу прив'язаності (надійна, тривожна, унікальна, дезорганізована);
- домінуючих внутрішніх об'єктів («добрий/поганий» батьківський образ, ступінь їх інтегрованості);
- рівня внутрішньої напруги (базова тривога, сором, провина, гнів);
- структури Я-концепції (цілісна/фрагментована, стабільна/нестабільна);
- набору захисних механізмів.

Саме зазначені конструкти – тип стосунків, показник емоційної безпеки, образ Я, характер механізмів психологічного захисту – стали основою для відбору психодіагностичних методик у другому розділі роботи. Їхній аналіз дозволяє емпірично перевірити висунуту гіпотезу щодо зв'язку між якістю дитячо-батьківських стосунків, відчуттям емоційної безпеки, особливостями Я-концепції і домінуючими захисними механізмами у дітей молодшого шкільного віку [23].

Висновки до розділу 1

У першому розділі представлено комплексний теоретичний аналіз дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології. Показано, що система стосунків між дитиною та батьками є складним багатокomпонентним феноменом, який поєднує емоційні, когнітивні й поведінкові компоненти, а також свідомі й несвідомі процеси.

Дитячо-батьківські стосунки реалізують ряд ключових функцій – емоційну, регулятивну, соціалізуючу, ідентифікаційну та функцію підтримки самоприйняття – і суттєво впливають на формування прив’язаності, Я-концепції та механізмів психологічного захисту.

Проаналізовано провідні напрями глибинної психології (З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер, М. Кляйн, Д. Віннікот, Дж. Боулбі та ін.), що підкреслюють важливість ранніх взаємин із батьками, інтеріоризації внутрішніх об’єктів, формуванні внутрішніх робочих моделей себе та інших.

Узагальнено сучасні українські дослідження (Ю.М. Швалб, Г.А. Мкртчян, А.І. Яблонська, Н.І. Чугуєва, М.-Л.А. Чепа та ін.), які акцентують роль соціального контексту, травматичного досвіду та міжпоколінної передачі патернів виховання, особливо в умовах війни й тривалої соціальної напруженості.

Висвітлено сутність механізмів психологічного захисту в контексті дитячо-батьківських стосунків і показано, що специфіка захисних реакцій дитини (від примітивних до більш зрілих) безпосередньо залежить від ступеня емоційної безпеки, послідовністю й чутливістю батьківських реакцій. Показано, що саме завдяки захисним механізмам вибудовується спосіб, у який дитина справляється з внутрішніми конфліктами, фрустрацією та зовнішніми вимогами.

Узагальнено типологію дитячо-батьківських стосунків (гармонійні, змішані, дисфункційні), а також дотичні до них глибинно-психологічні

механізми – типи прив’язаності, особливості внутрішніх об’єктів, рівень внутрішньої напруги, домінуючі захисні механізми. Показано, що рівень гармонійності стосунків визначає характер формування Я-концепції дитини, її спроможність до саморегуляції та побудови довірливих взаємин у подальшому житті.

Сформовано теоретичні засади для емпіричного дослідження особливостей дитячо-батьківських стосунків у дітей молодшого шкільного віку.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У КОНТЕКСТІ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ

2.1. Організація та процедура проведення емпіричного дослідження особливостей дитячо-батьківських стосунків у контексті глибинної психології

Емпірична частина роботи орієнтована на вивчення психологічних особливостей дитячо-батьківських стосунків у молодшому шкільному віці в контексті глибинно-психологічного підходу. Зазначений підхід дає змогу розглядати стосунки дитини з батьками не тільки як сукупність зовнішніх поведінкових реакцій, а як специфічну конфігурацію внутрішніх образів, несвідомих очікувань та настанов, механізмів психологічного захисту, які вибудовуються на основі раннього досвіду прив'язаності [34]. Теоретичні положення, подані у першому розділі, слугували підґрунтям для постановки гіпотези та добору інструментарію дослідження.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Миколаївського ліцею № 34 Миколаївської міської ради Миколаївської області. До вибірки увійшло 30 учнів молодшого шкільного віку (7–10 років), що навчаються у 2–4 класах. Співвідношення хлопчиків і дівчат є рівним (15 і 15 відповідно), що дає змогу уникнути вираженого гендерного дисбалансу та сконцентрувати увагу на вікових особливостях. До участі в дослідженні також залучалися батьки (здебільшого матері), які заповнювали опитувальники стосовно стилів виховання та взаємодії з дитиною [19].

У процесі формування вибірки враховувалися сімейні умови розвитку дітей. Серед учасників були діти як із повних сімей, а також діти з неповних сімей чи під опікою інших законних представників. Деякі родини переживають

наслідки сучасних суспільно-політичних подій (воєнні дії, вимушене переселення, тимчасова трудова міграція одного з батьків). Це впливає на емоційний клімат родини, ресурсність дорослих, ступінь їхньої тривожності і, як наслідок, на якість дитячо-батьківських стосунків [3]. Зважаючи на цей контекст є принципово необхідним для коректної інтерпретації результатів.

Слід окремо наголосити, що молодший шкільний вік є важливим періодом для подальшого особистісного розвитку. Дитина поступово виходить за рамки виключно сімейного середовища, активно залучається у простір шкільних вимог та нових соціальних ролей, однак усе ще сильно залежить від батьківської підтримки. У цьому віці трансформується структура провідної діяльності, навчання набуває, проте саме сім'я продовжує залишатися головним джерелом емоційної безпеки. Тому дослідження дитячо-батьківських стосунків на цьому етапі дозволяє простежити суттєві напрями змін, які впливатимуть на подальший розвиток особистості в підлітковому та юнацькому віці [23].

Респондентів вибирали на добровільній основі. Адміністрацію навчального закладу було поінформовано про мету, завдання та основного змісту дослідження, узгоджено терміни й графік проведення. Батькам роздавали інформаційні листи з описом теми, та переліком діагностичних процедур, із гарантіями анонімності та збереження конфіденційності. Участь дітей у дослідженні відбувалася тільки за умов наявності письмової інформованої згоди одного з батьків (законного представника), що відповідає етичним нормам роботи психолога з дітьми[27]. У процесі роботи з дітьми забезпечувалася доброзичлива атмосфера, підкреслювалось, що завдання не оцінюються за принципом «правильно/неправильно», а головним є їхня відвертість.

У процесі підготовки емпіричної частини було враховано також часові та просторові умови проведення дослідження. Діагностичні процедури здійснювались у знайомому для дітей приміщенні (окремий клас), у другій

половині дня, коли навантаження від уроків було вже нижчим. У груповій роботі застосовувались ігрові елементи, короткі розминки, що сприяли зменшенню напруги і підтримувати зацікавленість дітей до завдань. Такий формат необхідний для того, щоб отримані результати відображали звичний емоційний стан дитини, а не реакцію на стресову ситуацію тестування [16].

З метою досягнення поставленої мети використовувався комплекс методів, окреслених у вступі роботи та обґрунтованих у теоретичному розділі. Теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, моделювання) надали змогу осмислення емпіричного матеріалу у рамках глибинно-психологічної парадигми та зіставлення результатів із сучасними науковими уявленнями про дитячо-батьківські стосунки [31].

До емпіричних методів належить::

- стандартизовані опитувальники дитячо-батьківських стосунків для оцінки стилів виховання, емоційної підтримки та степеня контролю;
- методики діагностики прив'язаності, що дає змогу виявити тип прив'язаності, рівень довіри до батьківської фігури, очікування стосовно доступності батька/матері;
- проективну методику «Малюнок сім'ї» з аналізом розташування й розміру фігур, виразу облич, дистанції між персонажами;
- спостереження за поведінкою дітей у шкільному середовищі (уроки, перерви, неформальне спілкування з однолітками й дорослими);
- напівструктуроване інтерв'ю з дітьми та, за можливості, з батьками, яке дозволяло уточнити суб'єктивні переживання щодо сімейної ситуації [23].

Застосування кількох взаємодоповнювальних методів забезпечує ефект «тріангуляції» даних, коли одна і та сама характеристика (наприклад, рівень емоційної безпеки дитини або її ставлення до батьків) простежується, як і в

опитувальниках, і в малюнках, і в поведінкових спостереженнях. Це збільшує надійність висновків і дозволяє уникнути одностороннього тлумачення результатів.

Для статистичної обробки було використано базові показники описової статистики (середні значення, частоти, відсотки), аналіз кореляційних зв'язків та використання непараметричних критеріїв (зокрема критерію Манна–Уїтні) для зіставлення груп. Вибір саме непараметричних критеріїв пояснюється відносно малою кількістю респондентів, а також тим, що розподіл окремих показників не завжди наближається до нормального. Кореляційний аналіз застосовується з метою виявлення зв'язків між рівнем емоційної захищеності, напруги, особливостей ставлення до себе та характеристиками дитячо-батьківських стосунків [16].

З метою встановлення статистично значущих відмінностей між групами дітей було застосовано непараметричний U-критерій Манна–Уїтні. Використання саме цього критерію було обумовлено відносно малою чисельністю вибірки, а також тим, що розподіл деяких показників (емоційної безпеки, внутрішньої напруги, ставлення до себе) не завжди відповідав нормальному розподілу. Критерій Манна–Уїтні дозволяє адекватно порівнювати два незалежні вибіркові підмасиви за ступенем вираженості певного психологічного показника, коли дані подані в порядковій шкалі і не задовольняють передумови параметричних методів.

Статистичний аналіз здійснювався окремо для трьох ключових показників – емоційної безпеки в сім'ї, внутрішньої напруги та позитивного ставлення до себе. Порівнювалися групи дітей з ресурсним профілем дитячо-батьківських стосунків (гармонійні та частина змішаних взаємин, $n_1 = 19$) та з ризиковим профілем (дисфункційні стосунки, $n_2 = 11$). Отримані значення U-критерію

співвідносили з критичними значеннями для відповідного обсягу вибірок; інтерпретацію результатів подано у підрозділі 2.2я [23].

Дослідження поводилось в декілька послідовних етапів.

Підготовчий етап передбачає відбір і адаптацію діагностичних методик, розроблення інструкцій для дітей та їх батьків, підготовку бланків відповідей і алгоритмів обробки. Проведення пробного тестування за участю невеликої групи (5 дітей) дало можливість пересвідчитися в доступності завдань для молодших школярів, а також визначити оптимальну тривалість діагностичної сесії. За результатами пробного тестування деякі формулювання були спрощені, а деякі запитання – переформульовані більш доступною мовою [32].

На основному (діагностичному) етапі опитування батьків здійснювалось індивідуально або в малих групах – з урахуванням їхнього вільного часу та готовності. Діагностика дітей відбувалася у форматі кількох нетривалих зустрічей по 20–25 хвилин. На початку малюкам пропонували стандартизовані опитувальники та проєктивне завдання «Малюнок сім'ї». Далі з ними проводилося коротке напівструктуроване інтерв'ю, в ході якого з'ясовувалось їхні уявлення про сім'ю, стосунки з батьками, власні переживання. Паралельно класний керівник і шкільний психолог спостерігали за поведінкою дітей у звичних шкільних ситуаціях. Наголошувалось, що участь у дослідженні не впливає на семестрові оцінки і не є «перевіркою» успішності [6].

Аналітичний етап передбачав опрацювання даних: обчислення вихідних показників, переведення їх у стандартизовані показники, побудову частотних розподілів, виокремлення груп залежно від якості дитячо-батьківських стосунків. Далі виконували якісний аналіз результатів опитувальників, малюнків, інтерв'ю та спостережень. Основна увага приділялась взаємозв'язкам між типом стосунків, емоційною безпекою дитини, її ставлення до себе та провідними захисними механізмами. Під час пояснення цих зв'язків застосовувалися

теоретичні положення глибинної психології, описані в першому розділі роботи [33].

Гіпотеза дослідження ґрунтувалася на припущенні, що дисгармонійні дитячо-батьківські стосунки (емоційна дистанція, гіперопіка, авторитарність, суперечливе ставлення) пов'язані з нижчим почуттям емоційної безпеки дитини в сім'ї, підвищеною внутрішньою напругою, зниженим позитивним ставленням до власного Я, а також перевагою незрілих механізмів психологічного захисту. Відповідно очікувалося, що діти, які мають гармонійні взаємини з батьками, продемонструють більш стабільний емоційний стан, довіру до батьків і себе та більш гнучкі способи подолання внутрішніх конфліктів.

Загалом структура і проведення емпіричного дослідження забезпечили можливість не тільки кількісно охарактеризувати окремі показники, але й глибше зрозуміти внутрішню логіку функціонування системи «дитина – батьки» в контексті глибинно-психологічної парадигми і порівняти отримані результати з теоретичними положеннями, викладеними у першому розділі [31].

2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів емпіричного дослідження особливостей дитячо-батьківських стосунків у контексті глибинної психології

Аналіз отриманих даних охоплював низку взаємопов'язаних блоків: типи дитячо-батьківських стосунків, показники емоційної безпеки й внутрішньої напруги, особливості я-образу і самоставлення дітей та провідні механізми психологічного захисту [23]. З метою полегшення сприйняття дані подано у вигляді таблиць та узагальнювальних схем, а також доповнено описами типових випадків .

Таблиця 2.2.1

Розподіл типів дитячо-батьківських стосунків у вибірці (n = 30)

Тип стосунків	Кількість дітей	Відсоток від вибірки
Гармонійні	19	63,3 %
Гіперопіка	5	16,7 %
Авторитарні	2	6,7 %
Дистанційовані	3	10 %
Амбівалентні	1	3,3 %

Найбільшу частину становить група дітей з гармонійними стосунками з батьками (19 осіб, 63,3 %). Певна частина дітей зростає в умовах гіперопіки (5 осіб, 16,7 %), дистанційованих стосунків (3 осіб, 10 %), авторитарного стилю (2 особи, 6,7 %) та амбівалентної взаємодії (2 особи, 6,7 %). Отриманий розподіл у цілому відповідає даним сучасних українських досліджень, що свідчать про те, що поряд із сім'ями, які можна вважати умовно благополучними, спостерігається відчутна частка родин з надмірним контролем, емоційною дистанцією або суперечливістю виховних впливів [23].

Як показали інтерв'ю з батьками, гармонійні стосунки зазвичай поєднують розумну вимогливість з емоційною чуйністю. Батьки цієї групи частіше зазначають, що намагаються «порозумітися» з дитиною, обговорити правила, пояснити, чому є певні заборони. У їхніх відповідях значна уваги прикута до потреб дитини, до її емоційного стану. Натомість для батьків із гіперопікою характерними є вислови про те, що «дитина ще замала, сама не впорається», «я краще все зроблю за нього/неї». У подібних умовах дитина може одночасно відчувати турботу, і обмеження власної автономії [19].

Авторитарні стосунки в описах батьків і дітей виглядають жорсткішими. Часто трапляються фрази «так треба», «бо я сказав/сказала», «дисципліна перш

за все». Діти з авторитарних сімей можуть зовні виглядати слухняними, однак у довірливих розмовах нерідко згадують про страх покарання або сорому [10].

Дистанційовані стосунки характеризуються тим, що самі батьки визнають брак часу на спілкування, втому, зайнятість, а діти говорять, що батьки як «завжди на роботі» або «постійно сидять у телефоні» [15].

Амбівалентні стосунки поєднують моменти тепла з періодами різкої критики, емоційних вибухів чи ігнорування потреб дитини.

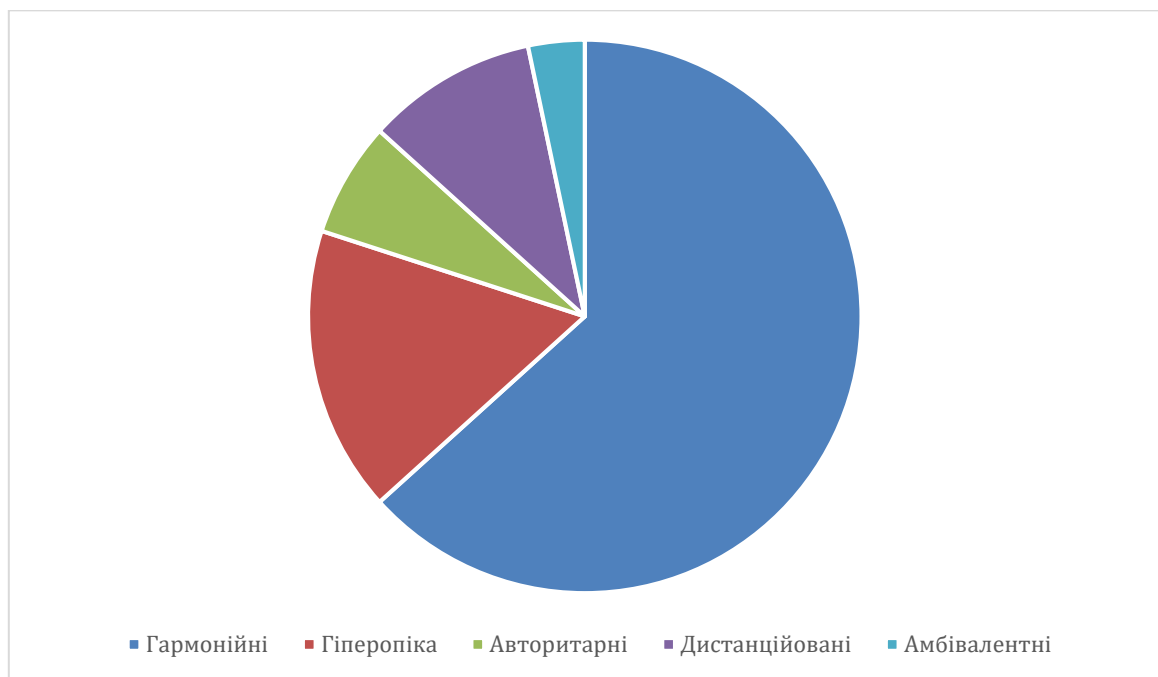

Рис. 2.2.1. Структура типів дитячо-батьківських стосунків у вибірці

Для докладного опису вибірки виявилось доцільним виділити окремо соціально-демографічні характеристики сімей, у яких зростають діти.

Таблиця 2.2.2

Соціально-демографічні характеристики сімей респондентів

Показник	Категорія	Кількість сімей
Тип сім'ї	Повна	21
Тип сім'ї	Неповна	7
Тип сім'ї	Інші форми опіки	2
Місце проживання	Місто Миколаїв	26
Місце проживання	Приміська зона / переселенці	4

Як показують дані таблиці 2.2.2, переважна частина дітей виховуються у повних сім'ях, однак помітною є частка неповних родин та родин, де дитина виховується іншими родичами. Це слід враховувати під час аналізу якості дитячо-батьківських стосунків, оскільки відсутність одного з батьків може бути компенсована емоційною включеністю інших дорослих або, навпаки, підсилювати відчуття самотності дитини [10]. Наявність у вибірці сімей внутрішньо переміщених осіб, а також родин, які нещодавно змінили місце проживання, додатково ускладнює відчуття стабільності, безпеки та її здатності адаптуватися до змін [9].

Щоб з'ясувати чи є виявлені відмінності між групами дітей випадковими чи статистично значущими, було використано U-критерій Манна-Уїтні [6]. Зіставляли показники дітей з ресурсним профілем дитячо-батьківських стосунків ($n_1 = 19$) та діти з ризиковим профілем ($n_2 = 11$).

Обчислення U-критерію показав, що за всіма трьома основними показниками – емоційною безпекою, внутрішньою напругою та позитивним ставленням до себе – відмінності між групами виявилися статистично значущими ($U_{\text{емп}} = 0$ при $p < 0,001$). Це свідчить про те, що вищі середні значення емоційної безпеки й позитивного самостворення, а також нижчий рівень внутрішньої напруги в дітей з ресурсним профілем стосунків не можна вважати випадковими,

а свідчать про реальну, статистично підтверджену різницю порівняно з дітьми з ризикового профілю.

Діти, які мають ресурсні (гармонійні) стосунки з батьками показують значно вищий рівень відчуття безпеки в родині, а також більш стійке позитивне ставлення до себе, тоді як у групі з дисфункційними стосунками фіксується виражена внутрішня напруга й занижений Я-образ. Таким чином, використання U-критерію Манна–Уїтні емпірично підтверджує висунуте теоретичне припущення щодо зв'язку якості дитячо-батьківських стосунків з емоційним благополуччям дитини та специфікою її самосприйняття [23].

Таблиця 2.2.3

Середні показники емоційної безпеки, напруги та ставлення до себе у дітей з різною якістю стосунків

Група дітей	Емоційна безпека (1–10)	Внутрішня напруга (1–10)	Позитивне ставлення до себе (1–10)
Гармонійні стосунки	8	2	9
Змішані стосунки	7	6	7
Дисфункційні стосунки	4	9	3

У групі дітей із гармонійними взаєминами з батьками відзначається високий рівень емоційної безпеки (8 балів з 10), невисока внутрішня напруга (2 бали) та яскраво виражене позитивне ставлення до себе (9 балів). Діти з цієї групи описують батьків як тих, хто підтримує, вислуховує, захищає, а себе називають «важливими для своєї родини». Проективні малюнки сім'ї здебільшого містять спільну діяльність, усміхнені обличчя, незначну відстань між фігурами.

Серед дітей зі змішаними стосунками рівень емоційної безпеки дещо знижений (7 балів), натомість внутрішня напруга помітно вища (6 балів). Діти

нерідко говорять, що батьки здатні як підтримати, так і різко розкритикувати, їхні розповіді містять більше суперечливих формулювань. Ставлення до себе у цій групі загалом позитивне, але менш м'який, ніж у дітей з гармонійними стосунками. Поведінка таких дітей часто характеризується надмірною чутливістю до зауважень з боку дорослих, страх помилитися, внутрішні «гойдалки» між прагненням до самостійності та потребою в підтримці.

Найбільш вразливою є група дітей з дисфункційними стосунками. Емоційна безпека в них суттєво нижча (4 бали), внутрішня напруга сягає високих показників (9 балів), а ставлення до себе здебільшого негативне або нестійке (3 бали). У висловлюваннях таких дітей частіше з'являється тема страху, схильності звинувачувати себе, відчуття що до них ставляться несправедливо. У малюнках сім'ї часто видно великі відстані між фігурами, відсутність когось із батьків, переважно темні кольори, скуті, напружені пози персонажей. У поведінці можуть спостерігати як замкнутість і тенденції до уникання, так і імпульсивні агресивні реакції, спалахи злості..

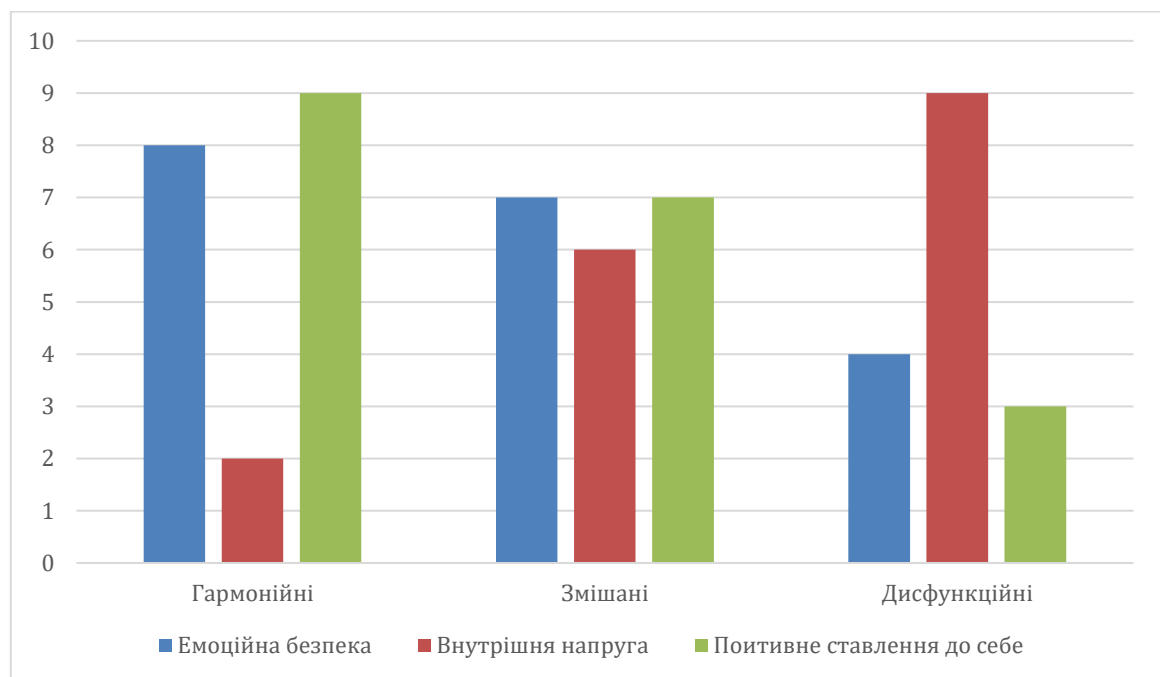

Рис. 2.2.2. Порівняння середніх показників емоційної безпеки, напруги та самосприйняття в трьох групах дітей

Діаграма за даними таблиці 2.2.3 ілюструє виразливий контраст між профілями трьох груп. Серед дітей з гармонійними стосунками домінує поєднання високої емоційної безпеки й низької напруги, що забезпечує сприятливий фон для навчання та соціальної активності. Для змішаної групи характерна внутрішня емоційна нестабільність: дитина ніби «коливається» між відчуттям прийняття та неприйняття, що підвищує її емоційну вразливість. Для дисфункційної групи типовим є поєднання низької безпеки, високої напруги й негативного Я-образу, що підвищує ризик появи невротичних симптомів, проблем поведінки, труднощів у побудові довірливих стосунків з однолітками [17].

Для поглибленого розуміння результатів було доцільно проаналізувати, як вони говорять про себе й своїх батьків у напівструктурованому інтерв'ю. У гармонійній групі діти частіше використовували вислови «ми разом щось робимо», «мені можна розповісти», «мама/тато мене розуміють». У змішаній групі поруч із подібними висловами з'являються фрази «інколи кричать», «можуть не вислухати», «не завжди є час поговорити». У дисфункційній групі переважна частина відповідей стосувалася тем «боятися покарання», «краще мовчати», «мене ніхто не слухає», що відповідає кількісним результатам дослідження.

Таблиця 2.2.4

Розподіл провідних механізмів психологічного захисту у дітей з ресурсним та ризиковим профілями стосунків

Механізм захисту	Ресурсний (умовно гармонійний) профіль (n = 19)	Ризиковий (дисфункційний) профіль (n = 11)
Заперечення	6 дітей	7 дітей
Проекція	8 дітей	5 дітей
Регресія	1 дитина	5 дітей
Ідентифікація з агресором	3 дитини	4 дітей
Інші поєднання захистів	2 дитини	4 дітей

У ресурсній групі частіше спостерігаються відносно більш зрілі форми захисту: часткове заперечення неприємних подій та проекція окремих почуттів. Це дозволяє зберігати позитивне уявлення про батьків та власне відчуття значущості. Регресія та ідентифікація з агресором виявляються епізодично, переважно в умовах сильного стресу. Загалом такі діти можуть висловлювати свої переживання, попросити допомоги у дорослого, віднайти безпечний спосіб зниження напруги (гра, творчість, фізична активність).

У групі підвищеного ризику набагато частіше спостерігається регресивна форми захисту та ототожнення з агресором [34]. Діти здатні «повертатися» до більш ранніх, інфантильних реакцій, тікати від відповідальності, наслідувати жорсткі чи принизливі моделі взаємодії, які спостерігають у поведінці батьків. Заперечення в цій групі є жорсткішим: дитина категорично заперечує визнавати сам факт конфлікту, власних почуттів злості чи образи, що ускладнює конструктивне опрацювання переживань і звернення по підтримку.

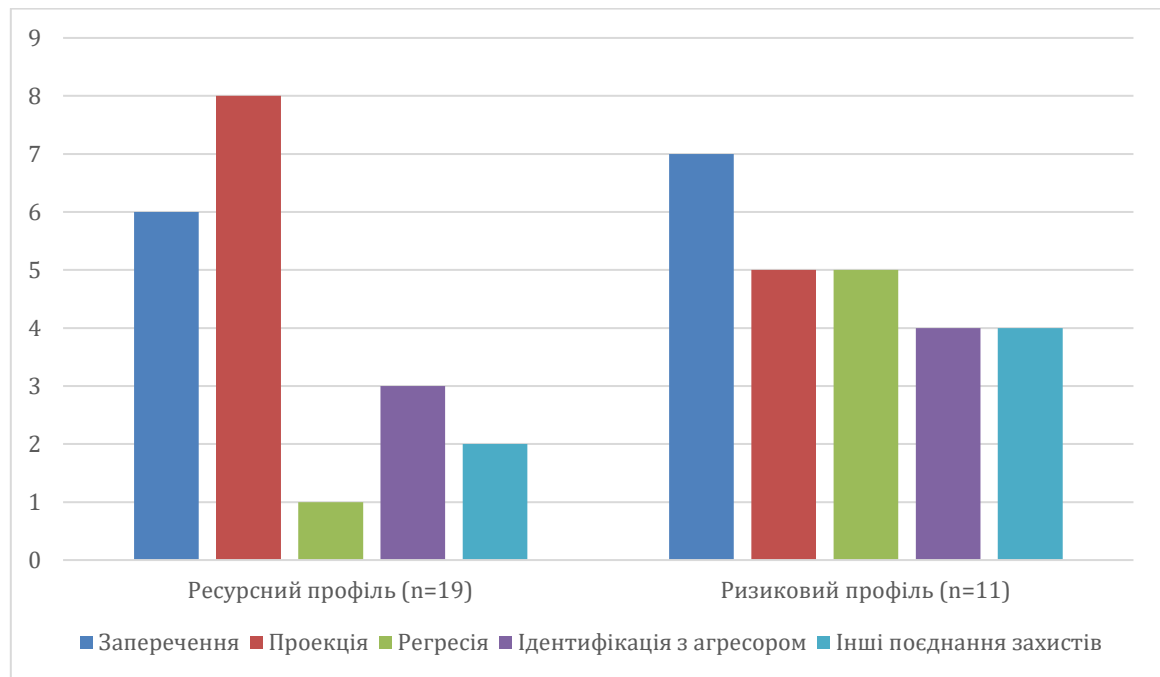

Рис. 2.2.3. Співвідношення механізмів психологічного захисту у дітей з ресурсним та ризиковим профілями стосунків

Якщо порівняти ці дані з результатами малюнкових методик, виявляється, що в групі з ресурсним профілем діти частіше малюють сім'ю як «простір разом», де кожен член родини залучений в спільну діяльність. У ризиковій групі малюнки часто відображають сцени конфлікту, окремі фігури батьків, які віддалені від дитини, або повністю відсутні. Це свідчить про те, що захисні механізми не тільки «маскують» внутрішню вразливість, а й вибудовують специфічну картину світу, у якій дитина відчуває себе менш значущою та менш захищеною [34].

Для систематизації відмінностей між групами було складено узагальнювальну таблицю 2.2.5.

Таблиця 2.2.5

Узагальнена характеристика дітей з різною якістю дитячо-батьківських стосунків

Якість стосунків	Емоційний стан	Ставлення до себе	Провідні захисні механізми
Гармонійні	Висока емоційна безпека, низька напруга, домінують почуття довіри й спокою	Переважно позитивне, цілісний образ Я, відчуття власної значущості	Помірковане заперечення, часткова проекція, використання символізації та гри
Змішані	Поєднання близькості та тривоги, висока чутливість до змін настрою дорослих	Коливання між прийняттям і критичним ставленням до себе, невпевненість у власній цінності	Поєднання відносно зрілих і незрілих захистів, ситуативна регресія
Дисфункційні	Низька емоційна безпека, стійка внутрішня напруга, почуття самотності й незахищеності	Переважає негативного самоставлення, самозвинувачення, знецінення власних досягнень	Регресія, жорстке заперечення, ідентифікація з агресором, схильність до ригідних стратегій захисту

Узагальнюючи результати дослідження, можна дійти висновку, що якість дитячо-батьківських стосунків виступає ключовим фактором емоційного стану дитини, формування її Я-образу та структури психологічного захисту. [23]. Гармонійні взаємини дають дитині основу емоційної захищеності, підтримують позитивне ставлення до себе й формують основу для виникнення більш зрілих, гнучких захисних механізмів. Натомість, дисфункційні взаємини спричиняють хронічну тривогу, нестійкість Я-концепції та переважання незрілих форм захисту. Змішана група посідає проміжне, «перехідне» положення: ці діти мають досвід близькості та підтримки, проте постійна нестабільність реакцій батьків

створює відчуття невизначеності й сильну вразливість до коливань в зміні настрою батьків.

З метою глибшого розуміння отриманих результатів, доцільно звернутися до окремих типових випадків. Так, одна з учениць із групи гармонійних стосунків на своєму малюнку розташувала всіх членів родини в центрі аркуша, взявши їх за руки, а себе розмістила поруч із мамою й татом. У бесіді вона кілька разів наголошувала: «ми все робимо разом», «якщо я засмучена, можу все розповісти мамі». Наведений випадок ілюструє, яким чином досвід емоційної знаходить відображення і в образі сім'ї, і в емоційному стані дитини.

Інший показовий випадок пов'язаний з хлопчиком із дисфункційної групи. Він зобразив фігуру батька, яка була дуже великою, розташованою вгорі аркуша, тоді як себе він намалював маленькою фігурою, збоку, без виразних рис обличчя. Під час розмови хлопчик говорив, що «краще мовчати, щоб не сварили», а себе описував як «незручного» та «неслухняного». Такий приклад наочно демонструє сполучення заниженого ставлення до себе, високої тривоги та ідентифікації з агресивною фігурою, що є характерним для ризикового профілю стосунків.

Здобуті емпіричні результати підтверджують гіпотезу дослідження та конкретизують теоретичні настанови глибинної психології стосовно ролі ранніх стосунків прив'язаності у формуванні внутрішнього світу дитини, її емоційної саморегуляції та системи захисних механізмів [35]. Важливо особливо зазначити, що йдеться не тільки про «наявність» чи «відсутність» батьків, а про рівень їхньої емоційної залученості, чутливість до потреб дитини, послідовність і прогнозованість реакцій дорослого.

У подальшому саме ці емпіричні результати лягли підґрунтям для розроблення психопрофілактичних і психокорекційних заходів, спрямованих на поліпшення дитячо-батьківських стосунків, подробиці яких подано у третьому розділі роботи. Результати дозволяють виокремити групи ризику, сформувати

головні напрями роботи з батьками (підвищення батьківської чутливості, розвиток навичок емоційної підтримки, опрацювання власних травматичних переживань дорослих), а також розробити рекомендації для шкільних психологів та педагогів [22].

Висновки до 2 розділу

Емпіричне дослідження здійснювалося на вибірці з 30 учнів 2-4 класів та їхніх батьків на базі Миколаївського ліцею № 34. Проведення дослідження відповідає сучасним етичним вимогам: було гарантовано добровільність участі, поінформовану згоду батьків, анонімність в конфіденційність отриманої інформації. Структура дослідження включала підготовчий, діагностичний та аналітичний етапи, що дозволило послідовно зібрати, опрацювати й інтерпретувати емпіричний матеріал.

На основі опитувань і проєктивних методик виокремлено п'ять типів дитячо-батьківських стосунків: гармонійні, гіперопікуючі, авторитарні, дистанційовані та амбівалентні. Найбільшою виявилася група гармонійних стосунків (43,3 % вибірки), однак сукупна частка різних форм дисгармонії (гіперопіка, авторитарність, дистанційованість, амбівалентність) становить понад половину випадків. Це свідчить про значну кількість родин, де взаємодія з дитиною потребує психологічної підтримки й корекції, особливо в умовах сучасних соціальних викликів.

Порівняння показників емоційної безпеки, внутрішньої напруги та позитивного ставлення до себе показало, що діти з ресурсним (гармонійним) профілем стосунків вирізняються найбільш сприятливим емоційним станом: високий рівень відчуття захищеності в сім'ї, низький рівень внутрішнього напруження та виражене позитивне ставлення до себе. У дітей, які вирізняються ризиковим (дисфункційним) профілем, навпаки, спостерігається занижка

емоційна безпека, підвищена внутрішня напруга та занижений Я-образ. Результати застосування U-критерію Манна–Уїтні ($U_{\text{емп}} = 0$ при $p < 0,001$ за всіма трьома показниками) засвідчили, що виявлені міжгрупові відмінності мають статистичну значущість і не зводяться до випадкових коливань даних.

Оцінювання рівнів емоційної безпеки, внутрішньої напруги та самосприйняття засвідчило, що діти з гармонійними стосунками проявляють найбільш сприятливий емоційний профіль: високий рівень безпеки, низьку напругу, позитивне ставлення до себе. У групі змішаних стосунків спостерігається поєднання підтримки та напруження, нестабільність Я-образу. У дітей з дисфункційними стосунками відзначається низька емоційна безпека, високий рівень тривоги та занижене самоставлення, що створює передумови для можливих проблем у навчанні й спілкуванні з однолітками.

Аналіз механізмів психологічного захисту показало, що у дітей з ресурсним (умовно гармонійним) профілем стосунків домінують більш зрілі, адаптивні захисні стратегії – помірне заперечення, перетворення переживань у символічні образи, часткова проекція почуттів. У дітей з ризиковим (дисфункційним) профілем набагато частіше фіксується регресія, жорстке заперечення, ідентифікація з агресором, що свідчить про виражене емоційне перевантаження та необхідність у сильніших, проте менш гнучких захисних механізмів. Ці діти потребують спеціальної підтримки та уваги з боку психолога та педагогів.

На основі отриманих даних було виокремлено три узагальнені профілі розвитку: ресурсний (гармонійні стосунки), перехідний (змішані стосунки) та ризиковий (дисфункційні стосунки). Найчутливішою до ризиків виявилась група дітей з дисфункційними стосунками, де поєднуються високий рівень тривоги, нестабільна Я-концепція й незрілі захисні механізми. Разом із тим змішана група характеризується вираженими можливостями для позитивних змін за наявності психологічної підтримки сім'ї та підвищення батьківської компетентності.

Виявлені результати емпіричного дослідження засвідчують базову гіпотезу дослідження та відповідають теоретичним засадам глибинної психології, викладеними в першому розділі. Ці результати лягли в основу для створення комплексу психолого-педагогічних рекомендацій, метою яких є оптимізацію дитячо-батьківських стосунків, посилення батьківської чутливості та підтримку дитини в подоланні внутрішніх конфліктів. Згадані рекомендації розкрито в деталях у розділі три кваліфікаційної роботи і можуть застосовуватися в практичній діяльності шкільних психологів, соціальних педагогів та фахівців центрів психологічної допомоги сім'ї.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ З ОПТИМІЗАЦІЇ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ У ПАРАДИГМІ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ

3.1. Програма психокорекційної та розвивальної роботи з дітьми й батьками групи ризику

3.1.1. Мета, завдання та принципи формувального експерименту

В контексті основної мети дослідження – провести психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології з подальшим розробленням рекомендацій щодо їхнього оптимізації – формувальний експеримент має на меті забезпечити практичну перевірку й конкретизацію отриманих теоретико-емпіричних висновків [31].

Метою формувального експерименту є апробація та оцінка ефективності програми, розробленої на засадах психодинамічного підходу, спрямованої на оптимізацію дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, що належать до ризикового профілю, та покращення емоційного стану дитини [1]. Таким чином, саме цей етап втілює положення, заявлені у вступі, і гарантує практичне втілення завдання, що стосується формування рекомендацій щодо вдосконалення дитячо-батьківських стосунків на засадах глибинної психології [33].

Відповідно до зазначеної мети були визначені завдання формувального етапу:

- створити для дітей групи ризику психологічно безпечний простір, у якому вони можуть досліджувати й виражати власні почуття щодо себе та членів родини;

- сприяти усвідомленню батьками власних виховних сценаріїв, пов'язаних із пережитим дитячим досвідом, та їхнього впливу на емоційний стан дитини;
- розвивати в дітей більш зрілі способи емоційної регуляції й взаємодії з дорослими, зменшувати потребу в неадаптивних механізмах психологічного захисту;
- підсилювати батьківську чутливість до потреб і станів дитини, формувати навички емпатійного слухання, емоційного відзеркалення та послідовного встановлення меж;
- забезпечити перенесення набутих умінь у реальну взаємодію через спільні дитячо-батьківські заняття та розробку практичних рекомендацій для батьків щодо покращення дитячо-батьківських стосунків.

Формувальний експеримент спирався на такі основні принципи:

- принцип емоційної безпеки й утримувального середовища. Сталість часу й місця занять, зрозумілі правила та доброзичливе ставлення психолога створювали «контейнер» для складних переживань дитини й батьків [16];
- принцип усвідомлення сімейних сценаріїв. У роботі з батьками акцент робився на виявленні повторюваних моделей взаємодії, що несвідомо переносять досвід їхнього дитинства у виховання власних дітей [30];
- принцип роботи з прив'язаністю та внутрішніми образами батьків. Через досвід надійного контакту з психологом і поступові зміни реальної взаємодії в сім'ї в дітей формувалися більш стабільні, підтримувальні образи значущих дорослих [35];

- принцип розвитку рефлексії та емоційної грамотності. Передбачалося розширення емоційного словника дитини й батьків, навчання розпізнаванню, називанню та прийняттю власних почуттів [37];
- принцип тристоронньої взаємодії «дитина – батьки – фахівець». Корекційні впливи водночас спрямовувалися на дитину, на батьків і на їхню спільну взаємодію, що відповідає системному баченню сім'ї [24];
- принцип етичності та добровільності. Участь у програмі була добровільною, дотримувалися конфіденційність та професійні межі; батьки й діти мали право відмовитися від окремих видів активностей [27].

Реалізація цих принципів забезпечила відповідність формувального етапу загальній логіці дослідження, окресленій у вступі, і дозволила інтегрувати теоретичні положення глибинної психології у практичну психокорекційну роботу з сім'ями групи ризику [33].

3.1.2. Організація, етапи та учасники програми

Місцем проведення формувального етапу став той самий загальноосвітній заклад, у якому здійснювався констатувальний етап. У дослідженні взяли участь 11 дітей молодшого шкільного віку, які за результатами дослідження, описаного в другому розділі, були віднесені до групи ризикового профілю. Усі діти проживають у повних або неповних сім'ях, які перебувають під впливом зовнішніх стресових чинників (соціально-економічні труднощі, воєнні події, вимушена зміна місця проживання тощо). Письмова інформована згода батьків була отримана до початку занять.

Тривалість формувального етапу становила 8 тижнів. Програма включала:

- дитячий розвивально-корекційний блок – 8 групових занять для дітей (1 раз на тиждень, по 40–45 хвилин);
- батьківський консультативно-тренінговий блок – 4 зустрічі з батьками (1 раз на два тижні, по 60 хвилин);
- два спільні дитячо-батьківські заняття наприкінці програми.

На етапах проведення формувального експерименту з дітьми використовувався один і той самий діагностичний комплекс, описаний у другому розділі (стандартизовані опитувальники дитячо-батьківських стосунків, методики оцінки емоційної безпеки, внутрішньої напруги, позитивного самоставлення, проєктивна методика «Малюнок сім'ї») [23]. Такий підхід дав змогу порівняння показників «до» і «після» та оцінки ефекту програми.

3.1.3. Зміст дитячого розвивально-корекційного блоку

Дитячі заняття були побудовані в ігровій формі із використанням елементів арт-терапії, казкотерапії, тілесно-орієнтованих та рольових технік. Такий формат відповідав віковим особливостям молодших школярів і дозволяв працювати з глибинними переживаннями через символічні образи [17].

Заняття 1. «Знайомство та безпечний простір».

Діти спільно з психологом виробляли правила групи, знайомилися через ігри, малювали «місце, де я почуваюся в безпеці». Завданням було знизити початкову тривожність, сформувати первинну довіру до психолога й однолітків.

Заняття 2. «Мої почуття».

За допомогою ігор на розпізнавання емоцій, малюнків і коротких історій діти вчилися відрізняти радість, сум, страх, злість, сором, відчувати їх у тілі й добирати до них слова. Підкреслювалося, що всі почуття є нормальними, але важливо вчитися виражати їх безпечними способами.

Заняття 3. «Коли я злюся, коли я боюся».

Через казку та малюнок діти досліджували власний гнів і страх, відпрацьовували безпечні способи їх вираження (словами, у творчості, через рух) замість агресії або самозвинувачення.

Заняття 4. «Я – цінний/цінна».

Використовувалися вправи на усвідомлення власних сильних сторін і досягнень («чарівний мішечок моїх умінь», малюнок «Я, який/яка мені подобається»). Мета – підтримати формування більш позитивного, цілісного образу Я.

Заняття 5. «Моя сім'я очима мого серця».

Діти створювали малюнок сім'ї, інсценізували типові сімейні ситуації, обговорювали, що вони відчувають у цих моментах. Акцент робився не на оцінці батьків, а на досвіді дитини та її потребах у підтримці й прийнятті.

Заняття 6. «Я можу про себе подбати».

Через казки та вправи на кшталт «Я маю право...» діти вчилися усвідомлювати свої психологічні права, просити про допомогу, говорити «ні», шукати способи заспокоєння, які не шкодять собі й іншим.

Заняття 7. «Я і мої батьки: разом і окремо».

Виконувалися вправи «місток довіри», «лист батькам», у яких діти мали змогу виразити свої почуття та побажання щодо взаємодії в сім'ї. Обговорювалося, у яких ситуаціях хочеться бути ближче до батьків, а коли – далі, що допомагає почуватися поруч із ними в безпеці.

Заняття 8. «Що змінилося в мені».

Підсумкове заняття було присвячене узагальненню досвіду участі в програмі, створенню колажу «Мій шлях» та фіксації тих умінь, які дитина хоче зберегти й використовувати у повсякденному житті.

3.1.4. Зміст батьківського блоку та спільних дитячо-батьківських занять

Батьківський блок був обов'язковою частиною програми, оскільки без включення батьків зміни в поведінці та самопочутті дитини мали б короткочасний ефект. Зустрічі з батьками проводилися у груповому форматі та включали елементи психологічної просвіти та рефлексивної дискусії.

Орієнтовні теми зустрічей:

- «Емоційний світ дитини молодшого шкільного віку».

Розглядалися типові страхи, тривоги й потреби дітей; обговорювалося, як стиль батьківського виховання впливає на формування емоційної безпеки, внутрішньої напруги та самооцінки [16].

- «Наші батьківські сценарії».

За допомогою елементів генограми та вправ на самоаналіз батьки осмислювали власний дитячий досвід, виявляли установки, заборони й повторювані фрази, які мимоволі відтворюють у вихованні власних дітей [30].

- «Як говорити з дитиною про почуття».

Батьки тренували навички емпатійного слухання, вербалізації почуттів дитини («Ти засмутився, бо...»), використання «Я-повідомлень» замість звинувачень і ярликів, узгодженого встановлення меж [14].

- «Сім'я в умовах стресу та невизначеності».

Обговорювалися стратегії підтримки дітей у ситуації воєнних та соціально-економічних викликів, значення сімейних ритуалів, стабільності розпорядку, чесних, але доступних за віком пояснень [3].

Об'єднані дитячо-батьківські заняття на завершальному етапі програми були орієнтовані на закріплення нових форм взаємодії. Застосовувалися завдання на взаємну підтримку, створення спільного сімейного малюнка або колажу,

обговорення того, що сприяють відчуттю безпеки у всіх членів родини. Такий формат дозволяє членам сім'ї побачити один одного в нових ролях і підтвердити намір продовжувати позитивні зміни поза межами програми.

3.2. Оцінка ефективності формувального експерименту

3.2.1. Процедура контрольної діагностики та методи обробки даних

Підсумковий етап дослідження здійснювався після завершення формувального експерименту. Дітям групи ризику повторно пропонувалися ідентичний набір методики, що й на констатувальному етапі: стандартизовані опитувальники дитячо-батьківських стосунків, шкали емоційної безпеки, внутрішньої напруги, позитивного ставлення до себе, а також проективна методика «Малюнок сім'ї» [23].

Для кількісної обробки даних були використані:

- описова статистика (обчислення середніх значень і стандартних відхилень) [31];
- аналіз розподілу дітей за рівнями показників (низький, середній, високий) [28];
- непараметричний U-критерій Манна–Уїтні для порівняння результатів «до» та «після» участі в програмі [3].

Вибір U-критерію Манна–Уїтні обумовлений невеликим обсягом вибірки ($n = 11$), відсутністю гарантій нормального розподілу та порядковим характером шкал. У роботі розкрито емпіричні значення U для кожного показника, їх зіставлення з теоретичними та інтерпретацію отриманих результатів.

3.2.2. Порівняльний аналіз показників до й після участі в програмі

Підсумкові дані щодо зміни середніх значень показників емоційної безпеки, внутрішньої напруги та позитивного ставлення до себе представлено в табл. 3.2.1

Таблиця 3.2.1.

Середні значення показників емоційної безпеки, внутрішньої напруги та позитивного ставлення до себе у дітей групи ризику до й після формувального експерименту (n = 11)

Показник	М до	σ до	М після	σ після
Емоційна безпека	4,00	1,55	5,18	1,25
Внутрішня напруга	9,00	0,63	7,45	1,21
Позитивне ставлення до себе	2,91	1,04	5,00	1,26

Дослідження показало, що середній рівень емоційної безпеки у дітей групи ризику став вищим з 4,0 бала до 5,18 бала. Обидва значення відносяться до середнього рівня, хоча після формувального експерименту діти в середньому демонстрували набагато вираженіше відчуття захищеності, довіри до батьків, спроможності звернутися до них по допомогу. Стандартне відхилення стало трохи менше (з 1,55 до 1,25), що засвідчує про певне вирівнювання групи. Згідно рівневим розподілом кількість дітей із низьким рівнем емоційної безпеки змінилось в меншу сторону з 3 (27,3 %) до 1 (9,1 %), тоді як частка дітей із середнім рівнем стала вищою з 8 (72,7 %) до 10 (90,9 %). Високий рівень емоційної безпеки не був зафіксований, як до, так і після програми, що цілком прогнозовано для групи ризику. Статистичний аналіз показав тенденцію до підвищення емоційної безпеки, яка наближається до рівня значущості ($p \approx 0,09$ за

U-критерієм Манна–Уїтні), що дозволяє говорити про помірний позитивний ефект у цій сфері.

Найбільші зміни були зафіксовані стосовно внутрішньої напруги. Середнє значення цього показника значно зменшилось з 9,0 до 7,45 бала. До формувального експерименту всі діти (100 %) мали високий рівень внутрішньої напруги (8–10 балів); після завершення програми 7 дітей (63,6 %) перейшли до середнього рівня, а високий рівень напруги залишився лише у 4 дітей (36,4 %). Попри те, що низький рівень напруги не був зафіксований, можна фіксувати суттєве зменшення емоційного напруження та тривожності у більшій частини учасників. Ці зміни виявилися статистично значущими ($p < 0,01$ за U-критерієм Манна–Уїтні), що підтверджує ефективність програми в напрямі зниження внутрішньої напруги.

Крім того, помітно змінився показник позитивного ставлення до себе. Середнє значення стало вищим з 2,91 до 5,0 бала, інакше кажучи відбулося переміщення з низького рівня в зону середнього. До початку програми 7 дітей (63,6 %) мали занижене позитивне ставлення до себе, 4 (36,4 %) – середнє, високого рівня не спостерігалось. Після участі в програмі тільки 1 дитина (9,1 %) залишалася в зоні низького рівня, проте 10 дітей (90,9 %) показали середній рівень позитивного ставлення до себе; високого рівня, як і очікувалося, поки що не виявлено. Статистичний аналіз показав значущість цих змін ($p < 0,01$), що свідчить про суттєве покращення ставлення до себе дітей, перехід більшості з «зони ризику».

Отримані результати відповідають змісту формувального експерименту: зниження внутрішньої напруги й покращення позитивного ставлення до себе відбуваються швидше, тоді як зростання емоційної безпеки потребує більш тривалого часу і стабільних змін у стилі взаємодії батьків із дитиною [23].

Розподіл дітей групи ризику за рівнями основних показників до й після формувального експерименту подано в табл. 3.2.2.

Таблиця 3.2.2

Розподіл дітей групи ризику за рівнями показників емоційної безпеки, внутрішньої напруги та позитивного ставлення до себе до й після формувального експерименту (n = 11)

Емоційна безпека				
Рівень	Кількість дітей до	% до	Кількість дітей після	% після
Низький	3	27,3	1	9,1
Середній	8	72,7	10	90,9
Високий	0	0,0	0 це	0,0
Внутрішня напруга				
Низький	0	0,0	0	0,0
Середній	0	0,0	7	63,6
Високий	11	100,0	4	36,4
Позитивне ставлення до себе				
Низький	7	63,6	1	9,1
Середній	4	36,4	10	90,9
Високий	0	0,0	0	0,0

Узагальнені результати статистичного порівняння показників до й після формувального експерименту наведено в табл. 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Результати порівняння показників до й після формувального експерименту (U-критерій Манна–Уїтні)

Показник	U емпіричне	Z	P (двобічна)	Інтерпретація
Емоційна безпека	34,50	- 1,67	0,09	Тенденція до підвищення, $p \approx 0,09$
Внутрішня напруга	17,50	- 2,79	0,01	Статистично значуще зниження, $p < 0,01$
Позитивне ставлення до себе	10,50	- 3,25	0,001	Статистично значуще підвищення, $p < 0,01$

3.2.3. Якісні зміни в переживанні дитячо-батьківських стосунків

Кількісні результати були доповнені якісним аналізом змін у поведінці дітей, їхніх висловлюваннях і малюнках сім'ї.

На початку програми діти часто описували батьків як «суворих», «зайнятих», таких, що «кричать» або «карають без пояснення». Багато хто уникав говорити про власні почуття, соромився гніву й страху, у проективних малюнках сім'ї фігури членів родини могли бути віддаленими одна від одної, з нечіткими рисами обличчя, бідною кольоровою гамою. Позиція дитини нерідко виявлялася маргінальною: «я заважаю», «через мене сваряться», «я поганий/погана».

Після участі в програмі в оповіданнях і малюнках дітей частіше з'являлися сюжети, де батьки підтримують, цікавляться станом дитини, проводять із нею час. На малюнках фігури членів сім'ї розташовувалися ближче одна до одної, з'являлися деталі взаємодії (узяті за руки персонажі, спільна діяльність), розширювалася палітра кольорів. У висловлюваннях дітей частіше лунали фрази на кшталт: «мама слухає, коли я плачу», «тато перестав так сильно кричати», «ми разом граємо» тощо. Хоча поодинокі згадки про страх покарання й надалі траплялися, їхня інтенсивність та «обов'язковість» відчутно знизилася.

Важливою зміною стало переформатування позиції дитини щодо себе. Якщо до початку програми більшість учасників групи ризику схильні були характеризувати себе як «поганих», «неслухняних», «таких, що всіх дратують», то після завершення програми з'явилися висловлювання про свої здібності, успіхи, право на помилки. У малюнках образ «Я» частіше розташовувався ближче до центру сімейної сцени, набував більшого розміру, виразного одягу, посмішки. Це узгоджується зі зростанням показника позитивного самоствердження за опитувальниками.

За відгуками батьків, у сімейній взаємодії зменшилася кількість імпульсивних покарань, крику, зросла частота спільних розмов і занять. Частина

дорослих відзначила, що стала більше звертати увагу на емоційний стан дитини, намагатися пояснювати причини заборон, передбачувати наслідки поведінки. Хоча ці зміни ще не можна вважати стабільними, вони свідчать про початок переосмислення батьківських ролей і готовність дорослих брати участь у подальшій роботі над стосунками [24]

Висновки до 3 розділу

На основі теоретичних положень глибинної психології та результатів констатувального етапу була розроблена й апробована комплексна програма формувального експерименту, що включала розвивально-корекційний блок для дітей групи ризику, консультативно-тренінгові зустрічі з батьками та спільні дитячо-батьківські заняття. Програма була спрямована на підвищення емоційної безпеки, зниження внутрішньої напруги та покращення позитивного самоставлення дітей молодшого шкільного віку.

Участь у програмі сприяла формуванню в дітей більшої відкритості у вираженні почуттів, розширенню емоційного словника, зміцненню образу Я як більш цінного та прийнятного, а також усвідомленню своїх потреб у стосунках із батьками. У батьків було активізовано рефлексію щодо власних виховних сценаріїв, розширено арсенал емпатійних способів реагування на дитячі стани.

Порівняльний аналіз результатів діагностики до й після формувального експерименту показав позитивну динаміку всіх основних показників, що характеризують систему дитячо-батьківських стосунків у групі ризику. Рівень емоційної безпеки дітей помірно зріс (із 4,0 до 5,18 бала), при цьому кількість дітей із низьким рівнем емоційної безпеки зменшилася з трьох до однієї. Внутрішня напруга знизилася (із 9,0 до 7,45 бала), група перейшла від тотально високих значень до переважно середніх; позитивне ставлення до себе

підвищилося (із 2,91 до 5,0 бала), що означає вихід більшості дітей із зони низького самоствлення.

Застосування U-критерію Манна–Уїтні засвідчило статистично значущі зміни рівня внутрішньої напруги й позитивного ставлення до себе ($p < 0,01$), а також тенденцію до підвищення емоційної безпеки, що наближається до рівня статистичної значущості ($p \approx 0,09$). Це підтверджує ефективність розробленої програми в напрямі зниження емоційної напруги та покращення самоствлення й часткову оптимізацію переживання дитиною сім'ї як емоційно безпечного середовища.

Отримані результати загалом підтвердили робочу гіпотезу дослідження про те, що участь у спеціально організованому формувальному експерименті на засадах глибинної психології сприяє покращенню системи дитячо-батьківських стосунків і психологічного благополуччя дитини. Водночас збереження у частини дітей ознак низької емоційної безпеки, високої внутрішньої напруги й окремих елементів негативного самоствлення свідчить про те, що для стійких змін потрібен більш тривалий і системний вплив, а також подальша робота з батьківською підсистемою.

Формувальний експеримент має певні обмеження (невеликий обсяг вибірки, відносно коротка тривалість програми, вплив зовнішніх стресових чинників), що окреслює перспективи подальших досліджень: розширення вибірки, проведення лонгітюдних спостережень, порівняння ефективності різних форматів роботи (індивідуальних, групових, сімейних), глибше вивчення впливу соціально-травматичних подій на динаміку дитячо-батьківських стосунків та ресурси їх корекції. При цьому результати третього розділу логічно продовжують і конкретизують загальну мету й завдання дослідження, сформульовані у вступі, демонструючи можливості практичної реалізації глибинно-психологічного підходу до вдосконалення системи дитячо-батьківських стосунків.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати виконаної теоретико-емпіричної роботи, можна стверджувати, що поставлена мета – здійснити психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології, окреслити їх ключові характеристики та розробити рекомендації щодо їх оптимізації – досягнута повністю, а всі основні завдання роботи послідовно реалізовані.

Передусім було уточнено зміст базових для дослідження понять. Дитячо-батьківські стосунки розглянуто як цілісну багатовимірну систему, що включає емоційний, когнітивний і поведінковий рівні взаємодії між дитиною та батьками (або особами, які виконують батьківські функції). Показано, що вони виконують низку ключових функцій: емоційну (забезпечення любові, безпеки, підтримки), регулятивну (формування самоконтролю та довольної поведінки), соціалізуючу (засвоєння норм і правил), ідентифікаційну (становлення образу «Я», статевої та соціальної ідентичності) та функцію підтримки самоприйняття. Порушення кожної з цих функцій спричиняє як безпосередні, так і віддалені наслідки – від зростання тривоги й агресивності до формування фрагментованого образу Я та стійких внутрішніх конфліктів.

На теоретичному рівні інтегровано підходи класичного психоаналізу, аналітичної психології, теорії об'єктних стосунків, індивідуальної психології, теорії прив'язаності та сучасних психодинамічних концепцій. Показано, що:

- ранні взаємини з батьками є ядром формування внутрішніх об'єктів і «внутрішніх робочих моделей» себе й інших;
- фігури Матері й Батька мають як індивідуальний, так і архетипний вимір, уособлюючи для дитини захист, підтримку, силу, авторитет або, навпаки, загрозу й нестабільність;

- характер прив'язаності (надійна чи ненадійні форми) визначає базовий рівень довіри до світу, ступінь емоційної безпеки, схильність до тривожних, депресивних або агресивних реакцій.

Особливий акцент зроблено на глибинно-психологічних механізмах – несвідомих конфліктах, внутрішніх образах батьків, механізмах психологічного захисту, які використовує дитина для збереження цілісності Я. Показано, що емоційно нестабільна, суперечлива чи травматична взаємодія в сім'ї часто призводить до домінування примітивних захистів (розщеплення, заперечення, проекції), тоді як досвід достатньо стабільної, «достатньо доброї» взаємодії сприяє переходу до більш зрілих форм захисту й формуванню стійкого, приймаючого образу себе.

У роботі детально висвітлено роль емоційного клімату сім'ї. Показано, що теплий, підтримувальний, передбачуваний емоційний фон є умовою формування базової довіри до світу, здатності до самоконтролю, емпатії та конструктивної взаємодії. Натомість холодний, тривожний або конфліктний клімат пов'язаний із підвищеною ймовірністю поведінкових порушень, тривожності, агресивності, труднощів шкільної адаптації. Особливо підкреслено, що в сучасних умовах війни, економічної нестабільності та вимушених розлук із батьками сім'я одночасно виступає і потенційним ресурсом психологічної підтримки, і полем підвищеного ризику, де хронічний стрес дорослих може підривати їхню емоційну чутливість і посилювати дисфункційні моделі виховання.

Емпірична частина дослідження була побудована на вибірці дітей молодшого шкільного віку, з використанням комплексу стандартизованих опитувальників дитячо-батьківських стосунків, методик оцінки прив'язаності, проєктивних технік («Малюнок сім'ї»), спостереження, напівструктурованого інтерв'ю та статистичних методів опрацювання даних (описова статистика, кореляційний аналіз, критерій Манна–Уїтні). Це дозволило не лише описати

загальну картину взаємодії в діадах «дитина – батьки», а й емпірично перевірити гіпотезу про зв'язок між якістю стосунків, типом прив'язаності, образом Я дитини, її відчуттям емоційної безпеки та характером захисних механізмів.

Отримані результати свідчать, що:

- діти, які описують стосунки з батьками як емоційно теплі, підтримувальні, послідовні, демонструють більш цілісний, позитивний образ Я, нижчий рівень внутрішньої напруги, переважання більш зрілих механізмів захисту (раціоналізація, гумор, компенсація, звернення по підтримку);
- у групі дітей, які переживають батьків як емоційно відсторонених, непередбачуваних, надмірно контролюючих або таких, що часто використовують критику й покарання, простежуються занижена самооцінка, підвищена тривожність, схильність до самозвинувачення або зовнішньо спрямованої агресії, а також домінування примітивних захистів (розщеплення, проекція, уникнення);
- у низці випадків виявлено розбіжність між суб'єктивним уявленням батьків про власний стиль виховання та тим, як його переживає дитина, що підкреслює важливість включення в діагностику обох сторін взаємодії.

Важливим результатом дослідження є виявлений зв'язок між досвідом надійної прив'язаності й здатністю дитини витримувати фрустрацію, звертатися по допомогу, конструктивно долати конфлікти та будувати довірливі стосунки з однолітками й дорослими. Таким чином, підтверджено, що якість дитячо-батьківських стосунків є одним із базових чинників формування емоційної стійкості й психологічного благополуччя у молодшому шкільному віці.

На основі теоретичних узагальнень та емпіричних результатів було розроблено й апробовано психодинамічно орієнтовану програму психологічної

допомоги, спрямовану на оптимізацію системи стосунків у сім'ї. Програма передбачала роботу в трьох взаємопов'язаних напрямках:

1. з дитиною – підтримка емоційної виразності, опрацювання образу Я, розвиток здатності розпізнавати й називати власні почуття, пошук безпечних способів їхнього вираження;
2. з батьками – підвищення усвідомлення власних батьківських сценаріїв, розпізнавання впливу власного дитячого досвіду на стиль виховання, формування навичок емпатійного слухання, встановлення чітких, але емоційно прийнятних меж;
3. із системою взаємодії «дитина – батьки» – спільні зустрічі, спрямовані на перебудову способів спілкування, зменшення частоти руйнівних патернів (крик, приниження, ігнорування) та закріплення нових, більш конструктивних моделей (обговорення, пояснення, спільний пошук рішень).

Результати формувального етапу засвідчили позитивну динаміку: у дітей спостерігалися ознаки зростання самоприйняття, зниження рівня тривожності, появи більш диференційованих, «живих» описів себе та батьків, зменшення вираженості деструктивних форм поведінки. Батьки відзначали, що стали частіше замислюватися над власними реакціями, частіше говорити з дитиною «на рівних», пояснювати свої вимоги, помічати її емоційний стан. У цілому система стосунків у ряді сімей поступово зміщувалася від жорстко-контролюючої або хаотичної до більш стабільної, підтримувальної, діалогічної.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що висунута гіпотеза дослідження підтверджена. Злагоджена система дитячо-батьківських стосунків, яка характеризується емоційною прийнятністю, послідовністю батьківських позицій, належним задоволенням базових потреб дитини та наявністю досвіду надійної прив'язаності, дійсно пов'язана з більш цілісним образом Я, вищим

рівнем емоційної безпеки та нижчим рівнем внутрішньоособистісної напруги. Натомість емоційно відсторонені, суперечливі, симбіотичні чи надмірно контролюючі стосунки сприяють формуванню несвідомих конфліктів, зростанню тривоги, використанню незрілих механізмів захисту й підвищують ризик поведінкових та емоційних труднощів у дітей молодшого шкільного віку.

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що в ній здійснено інтеграцію глибинно-психологічних концепцій дитячо-батьківських стосунків із сучасними українськими дослідженнями сім'ї, прив'язаності, емоційного клімату та механізмів психологічного захисту. Запропоновано цілісну модель аналізу дитячо-батьківської взаємодії, що враховує як свідомі установки батьків, так і несвідомі сценарії, внутрішні образи, типи прив'язаності, структуру образу Я дитини.

Практична значущість роботи визначається можливістю використання отриманих результатів у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів, сімейних психологів та фахівців ІРЦ. Представлена діагностична програма може слугувати основою для комплексного обстеження сімей «групи ризику», а розроблені психокорекційні напрямки – для побудови індивідуальних і групових програм підтримки дітей та їхніх батьків, особливо в умовах воєнних дій, вимушеного переселення, соціальної нестабільності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням вибірки (включення інших вікових груп, різних типів сімей), детальнішим аналізом гендерних відмінностей у переживанні дитячо-батьківських стосунків, вивченням особливостей взаємодії в сім'ях, які зазнали безпосереднього впливу травматичних воєнних подій, а також із довготривалим відстеженням ефективності психодинамічно орієнтованих програм підтримки сім'ї. Окремим напрямом може стати розроблення тренінгових програм для батьків і педагогів, спрямованих на розвиток емпатійного слухання, рефлексії власних батьківських

сценаріїв і формування «простору психологічної безпеки» для дитини як найважливішої умови її повноцінного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко О. Ф. Психодинамічний підхід у консультуванні сім'ї. Київ: ІП ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2016.
2. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості: навч. посіб. Київ: Либідь, 2011.
3. Бондарчук О. І. Психологічна підтримка сім'ї в умовах війни: методичні рекомендації. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2023.
4. Буркова Н. В. Дитина і війна: психологічна допомога. Львів: Свічадо, 2023.
5. Василенко Т. Післятравматичний стрес у дітей: наст. для психологів. Київ: Освіта України, 2022.
6. Гаврилова Т. П. Психологія сімейних стосунків: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2014.
7. Горностай П. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Київ: Міленіум, 2012.
8. Гуменюк О. Психологія криз та посттравматичного росту. Київ: Каравела, 2021.
9. Дубровська Є. Психологічні наслідки вимушеної міграції у дітей. Київ: Педагогічна думка, 2023.
10. Журавльова Л. П. Дитина в системі сімейних стосунків: психологічний вимір. Київ: Педагогічна думка, 2013.
11. Завацька Н. Є. Психологія розвитку дитини в умовах сім'ї: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017.
12. Зверєва І. Д.; Кочемировська О. О. Соціально-психологічні основи функціонування сім'ї. Київ: Центр учбової літератури, 2012.
13. Зелінська О. Прив'язаність та психічний розвиток дитини. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019.
14. Іванчук М. Психологія батьківства: сучасні підходи. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2020.

- 15.Калашнікова С. А. Батьківство і материнство: психологічні засади. Київ: Генеза, 2015.
- 16.Киндрутська А. С. Емоційна безпека дитини у сім'ї: психодіагностика та корекція. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018.
- 17.Кириленко С. Емоційна регуляція у дітей молодшого шкільного віку. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018.
- 18.Клименко Н. І. Психологія сімейних взаємин: монографія. Київ: Каравела, 2010.
- 19.Коваленко Н. П. Сімейні ролі та батьківські стилі: навч. посіб. Київ: Слово, 2020.
- 20.Ковальчук Л. Психокорекційна робота з сім'ями в кризі. Рівне: НУВГП, 2021.
- 21.Кочаровська О. Р. Психологічні особливості дитячо-батьківських взаємин у кризових ситуаціях. Миколаїв: Іліон, 2020.
- 22.Кочаровська О. Р.; Орбан-Лембрик Л. Е. Дитина у просторі сімейної травми: психодіагностика та корекція. Івано-Франківськ: ПНУ, 2022.
- 23.Кравченко Н. В. Психологія дитячо-батьківських стосунків у молодшому шкільному віці. Київ: Слово, 2019.
- 24.Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія сім'ї. Івано-Франківськ: Плай, 2010.
- 25.Психологічні перспективи (Дрогобич): добірки публікацій із сімейної психології, 2016–2024.
- 26.Психологія і особистість (Дніпро): тематичні статті про дитячо-батьківські взаємини, 2016–2024.
- 27.Ребуха Л. З. Психологічна експертиза: технологія та процедура проведення. Тернопіль: ТНЕУ, 2009.
- 28.Українські дослідницькі журнали: «Актуальні проблеми психології» (серія «Психологія розвитку...»), «Наука і освіта», «Вісник КНУ ім. Т. Шевченка.

Серія “Психологія”», 2015–2024 (добірка статей з проблем сім’ї, дитинства та прив’язаності).

- 29.Чепа М.-Л. А. Психологічна експертиза освіти // Збірник науков...м. Г. С. Костюка НАПН України. 2011. Т. XII, ч. 5. С. 337–341.
- 30.Чепелева Н. В. Психологія життєвого світу особистості. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010.
- 31.Чепелева Н. В.; Титаренко Т. М. (ред.). Сучасна українська психологія: напрями і проблеми. Київ: Либідь, 2021.
- 32.Чугуєва О. В. Психологічні основи сімейного виховання: навч. посіб. Київ: Каравела, 2013.
- 33.Яценко Т. С. Глибинно-корекційна підготовка психолога-практика: монографія. Київ: Вища школа, 2008.
- 34.Яценко Т. С. Несвідоме в структурі психіки: теорія і практика глибинно-психологічного підходу. Київ: Слово, 2015.
- 35.Ainsworth M. D. S., Blehar M. C., Waters E., Wall S. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1978
- 36.Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. 2nd ed. New York: Basic Books, 1982
- 37.Fonagy P., Gergely G., Jurist E., Target M. Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self. New York: Other Press, 2002
- 38.Freud S. Introductory Lectures on Psycho-Analysis. London: Hogarth Press, 1973.
- 39.Jung C. G. The Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- 40.Winnicott D. W. The Child, the Family, and the Outside World. London: Penguin Books, 1991.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразок інформованої згоди батьків на участь дитини в дослідженні

(Назва закладу освіти)

(Факультет, кафедра)

ІНФОРМОВАНА ЗГОДА БАТЬКІВ (ЗАКОННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ) НА УЧАСТЬ ДИТИНИ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Я, _____

(ПІБ одного з батьків / законного представника)

як батько / мати / опікун дитини _____

(ПІБ дитини, клас)

поінформований(а), що в закладі освіти проводиться психологічне дослідження на тему: «Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології».

Мені відомо, що:

- дослідження включає заповнення опитувальників, виконання малюнкових завдань та участь у розвивально-корекційній програмі;
- участь дитини є добровільною, вона може припинити участь у будь-який момент без жодних негативних наслідків;
- усі отримані дані використовуватимуться лише в узагальненому вигляді для наукових цілей, із дотриманням принципів конфіденційності та анонімності;
- результати можуть бути використані для психолого-педагогічних рекомендацій щодо покращення дитячо-батьківських стосунків.

Я даю добровільну згоду на участь моєї дитини в даному дослідженні.

Підпис батька / матері / законного представника: _____

Дата: « ____ » _____ 20__ р

Додаток Б

**Авторський опитувальник для батьків «Особливості дитячої-
батьківських стосунків»**

Інструкція. Будь ласка, уважно прочитайте кожне твердження та оцініть, наскільки воно відповідає тому, як ви зазвичай поводити себе зі своєю дитиною. Обведіть одну відповідь :1 – зовсім не згоден(на); 2 – скоріше не згоден(на); 3 – скоріше згоден(на); 4 – повністю згоден(на)

№	Твердження	Оцінка
1.	Я стараюся щодня знайти час, щоб просто поговорити з дитиною про її справи.	
2.	Коли дитина засмучується, я намагаюся зрозуміти її почуття, а не лише «заспокоїти».	
3.	Я часто підвищую голос, коли дитина робить щось не так.	
4.	Мені важко зберігати спокій, коли дитина сперечається зі мною.	
5.	Я обіймаю дитину чи виявляю ніжність щодня.	
6.	Я часто роблю за дитину те, що вона могла б зробити сама.	
7.	Я боюся, що дитина «настраждається», якщо не буду постійно її контролювати.	
8.	Мені здається, що дитина занадто залежить від мене.	
9.	У нашій сім'ї є чіткі правила, які дитина знає й розуміє.	

10.	Якщо дитина порушує правила, я стараюся спочатку пояснити, чому це неприпустимо.	
11.	Інколи я караю дитину, не пояснюючи причин.	
12.	Мені буває важко знайти слова підтримки для дитини.	
13.	Я звертаю увагу на те, що дитина добре робить, і хвалю її за це.	
14.	Я часто порівнюю дитину з іншими дітьми («інші кращі», «подивись на...»).	
15.	Через втому чи зайнятість мені не завжди вдається вислухати дитину.	
16.	Я вважаю, що дитині важливо мати право на помилку.	
17.	У нашій сім'ї ми обговорюємо почуття (страх, злість, сум, радість).	
18.	Мені легше щось заборонити, ніж спробувати домовитися з дитиною.	
19.	Я часто відчуваю провину за те, як реагую на дитину.	
20.	У цілому я задоволений(на) нашими стосунками з дитиною.	

Додаток В

Опитувальник для дітей молодшого шкільного віку «Я і моя сім'я»

Інструкція. Я зараз читатиму тобі речення (або ти можеш прочитати сам/сама). Після кожного речення обери відповідь: «Так», «Швидше так», «Швидше ні», «Ні».

№	Твердження	Відповідь
1.	Я відчуваю себе в безпеці вдома.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
2.	Якщо мені страшно або сумно, я можу розповісти про це комусь із дорослих у сім'ї.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
3.	Я часто боюся, що батьки посваряться чи розійдуться.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
4.	Мене часто лякає, коли вдома кричать.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
5.	Коли я приходжу зі школи, вдома зазвичай раді, що я прийшов(ла).	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
6.	Мені здається, що я заважаю дорослим своїми проблемами.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні

7.	Я часто хвилююся перед тим, як розповісти батькам про оцінки чи поведінку в школі.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
8.	Я відчуваю, що для моїх батьків важливо, що я відчуваю.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
9.	Я часто злюся на себе, що «роблю все не так».	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
10.	Мені здається, що інші діти кращі за мене.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
11.	Я можу сказати про себе: «я добрий/добра».	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
12.	Я можу сказати про себе: «я щось умію і можу навчитися більшого».	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
13.	Мені здається, що дорослі вдома мене не розуміють.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
14.	Я часто відчуваю напруження в тілі, коли думаю про дім.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
15.	Удома я можу бути собою, а не «робити вигляд».	☐ Так ☐ Швидше так

		☐ Швидше ні ☐ Ні
16.	Я боюся, що мене покарають, навіть якщо сильно стараюся.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
17.	Я вірю, що мої батьки люблять мене.	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні
18.	Я часто думаю, що зі мною «щось не так».	☐ Так ☐ Швидше так ☐ Швидше ні ☐ Ні

Додаток Г

Ключі та алгоритм обробки авторських опитувальників

1. Опитувальник для батьків «Особливості дитячо-батьківських стосунків»

Шкала відповідей: 1 – зовсім не згоден(на); 2 – скоріше не згоден(на); 3 – скоріше згоден(на); 4 – повністю згоден(на).

Пропонується виділити три інтегральні шкали:

Назва шкали	Зміст	Номери пунктів
Емоційна підтримка	теплота, прийняття, зацікавленість життям дитини	1, 2, 5, 9, 10, 13, 16, 17, 20
Контроль / гіперопіка	надмірна турбота, недовіра до самостійності дитини, втручання у всі сфери життя	6, 7, 8, 14, 18
Емоційна дистанція / нестабільність	схильність до крику, імпульсивних покарань, труднощі з підтримкою, брак часу на спілкування	3, 4, 11, 12, 15, 19

Підрахунок балів: для кожної шкали підсумовується кількість балів за відповідними пунктами. Далі можна обчислити середній бал по шкалі (сума / кількість пунктів).

Рівні вираженості (орієнтовно, за середнім балом по шкалі):

- 1,00–2,00 – низький рівень;
- 2,01–3,00 – середній рівень;

- 3,01–4,00 – високий рівень.

За потреби може бути розрахований інтегральний показник якості дитячо-батьківських стосунків, де високі значення емоційної підтримки та помірні значення контролю й емоційної дистанції відповідають ресурсному профілю.

2. Опитувальник для дітей молодшого шкільного віку «Я і моя сім'я»

Шкала відповідей: «Так» – 4 бали; «Швидше так» – 3 бали; «Швидше ні» – 2 бали; «Ні» – 1 бал.

Шкала	Зміст	Номери пунктів (прямі / зворотні)
Емоційна безпека в сім'ї	відчуття захищеності, можливість звернутися по допомогу	1, 2, 5, 8, 15, 17 (прямі)
Внутрішня напруга / тривожність	побоювання конфліктів, покарань, загальне напруження, пов'язане з домом	3, 4, 7, 14, 16, 18 (зворотні: при обробці бали інвертуються: 4→1, 3→2, 2→3, 1→4)
Позитивне ставлення до себе	самоповага, віра у власні можливості	11, 12 (прямі); 6, 9, 10 (зворотні)

Для кожної шкали обчислюється сума балів з урахуванням прямого та зворотного ключа, далі – середній бал по шкалі. Для інтерпретації можна використовувати такі орієнтовні рівні:

- до 2,00 – низький рівень;
- 2,01–3,00 – середній рівень;
- 3,01–4,00 – високий рівень.

Додаток Г

Розширена характеристика вибірки дослідження

У таблиці подано орієнтовну схему представлення основних соціально-демографічних та психологічних характеристик дітей, які брали участь у дослідженні.

№ дитини	Вік, роки	Клас	Тип сім'ї	Тип дитячо-батьківських стосунків	Профіль
1.	7 років	2 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
2.	10 років	4 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
3.	8 років	3 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
4.	10 років	4 клас	Повна	Авторитарні	Ризиковий
5.	9 років	3 клас	Повна	Амбівалентні	Ризиковий
6.	9 років	3 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
7.	7 років	2 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
8.	8 років	2 клас	Повна	Авторитарні	Ризиковий
9.	8 років	3 клас	Повна	Дистанційовані	Ризиковий
10.	7 років	2 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
11.	7 років	2 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
12.	10 років	4 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
13.	8 років	3 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
14.	9 років	3 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
15.	9 років	4 клас	Повна	Гіперопіка	Ризиковий

16.	7 років	2 клас	Повна	Дистанційовані	Ризиковий
17.	9 років	4 клас	Повна	Дистанційовані	Ризиковий
18.	8 років	3 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
19.	8 років	2 клас	Повна	Гармонійні	Ресурсний
20.	8 років	2 клас	Повна	Гіперопіка	Ризиковий
21.	10 років	3 клас	Повна	Гіперопіка	Ризиковий
22.	8 років	3 клас	Неповна	Гіперопіка	Ризиковий
23.	10 років	4 клас	Неповна	Гармонійні	Ресурсний
24.	10 років	4 клас	Неповна	Гармонійні	Ресурсний
25.	9 років	4 клас	Неповна	Гармонійні	Ресурсний
26.	8 років	3 клас	Неповна	Гармонійні	Ресурсний
27.	9 років	4 клас	Неповна	Гармонійні	Ресурсний
28.	7 років	2 клас	Неповна	Гармонійні	Ресурсний
29.	7 років	2 клас	Інша опіка	Гармонійні	Ресурсний
30.	10 років	4 клас	Інша опіка	Гіперопіка	Ризиковий

Примітка. Конкретні дані щодо кожної дитини заповнюються на основі результатів діагностики, описаної у другому розділі роботи.

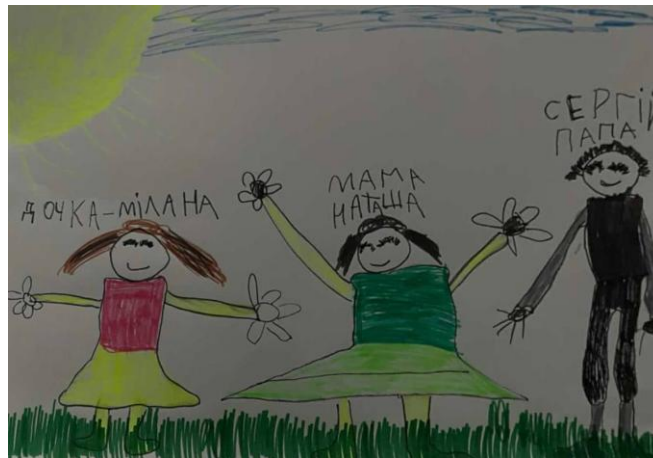
Додаток Д**Схема якісного аналізу проективної методики «Малюнок сім'ї»**

1. Склад сім'ї на малюнку (хто зображений / хто відсутній; порядок зображення персонажів).
2. Розташування фігур (відстань між дитиною та батьками; ізольовані фігури; розташування на аркуші).
3. Розміри фігур (відносний розмір дитини й дорослих; надмірно великі / надмірно маленькі фігури).
4. Емоційний вираз (наявність/відсутність рис обличчя; усмішка; жести; пози персонажів).
5. Діяльність на малюнку (спільна діяльність; включеність дитини в сімейну сцену).
6. Кольорова гама (яскраві/тьмяні кольори; локальне використання темних кольорів).
7. Позиція образу «Я» (місце розташування дитини, розмір фігури, деталі, вираз обличчя).

Додаток Е

Приклади аналізу малюнків сім'ї

У даному додатку подано словесні описи типових варіантів малюнків сім'ї, отриманих у ході дослідження, та їх інтерпретацію з позицій глибинної психології.

Приклад 1. Малюнок сім'ї дитини, що проживає з матір'ю (батьки розлучені).

На малюнку підписані фігури «тато Сергій», «мама Наташа» та «я – Мілана». Усі персонажі усміхнені, розташовані поряд, руки розведені в сторони, в руках – квіти. Тло утворюють сонце, зелена трава, елементи неба, використано яскраві кольори (жовтий, зелений, рожевий). Попри реальне проживання лише з матір'ю, дитина зображає обох батьків поруч із собою, що підкреслює емоційну значущість кожного з них і прагнення до цілісного образу сім'ї.

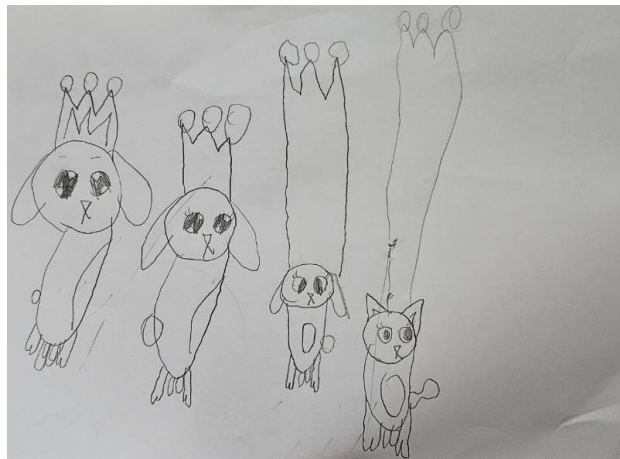
Приклад 2. Малюнок сім'ї дитини з багатодітної сім'ї (4 дітей, батько – військовий, рідко буває вдома).

На аркуші зображено велику кількість фігур людей у вигляді схематичних «чоловічків-палочок». Члени родини розташовані в один ряд уздовж краю аркуша, між ними відсутні виражені жести близькості. Малюнок виконаний олівцем, з мінімальним використанням кольору. Дитина не виділяє себе серед інших, що відображається у приблизно однаковому розмірі й пропрацюванні фігур.

Приклад 3. Малюнок сім'ї іншої дитини з тієї самої багатодітної сім'ї.

Родина зображена на фоні яскравого синього неба із сонцем. Використано кілька кольорів для одягу та навколишнього середовища. Фігури членів сім'ї розташовані на аркуші нерівномірно, окремі персонажі значно більші за інших. Є елементи спільного простору (загальний фон, небо, сонце), але композиція лишається дещо розсіяною, що підкреслює поєднання відчуття близькості з переживанням нестабільності.

Приклад 4. Малюнок сім'ї дитини (єдина дитина в сім'ї, батько – військовий, часто буває вдома).

Сім'я зображена у вигляді казкових тварин із коронами. Усі фігури витягнуті вгору, розташовані поруч, займають ліву частину аркуша, права частина залишається вільною. Обличчя персонажів промальовані детальніше, ніж тіла, що підкреслює значущість емоційного контакту. Фантазійний характер зображення свідчить про схильність дитини до символічного опрацювання переживань і ідеалізації близьких

Інтерпретація малюнків здійснювалася не ізольовано, а в поєднанні з результатами опитувальників, бесід та спостережень. Висновки щодо емоційного стану дітей та особливостей дитячо-батьківських стосунків мають імовірнісний

характер і розглядаються як частина комплексного психологічного аналізу, а не як самодостатня діагностика.

Додаток Є

Зразок таблиці сирих даних до й після формувального експерименту

У таблиці подаються індивідуальні показники дітей групи ризику ($n = 11$) за трьома основними шкалами: емоційна безпека, внутрішня напруга та позитивне ставлення до себе – до та після участі в програмі.

№ дитини	Емоційна безпека (до)	Емоційна безпека (після)	Внутрішня напруга (до)	Внутрішня напруга (після)	Позитивне ставлення до себе (до)	Позитивне ставлення до себе (після)
1	5	5	9	8	4	6
2	3	7	9	6	1	2
3	4	4	10	7	4	5
4	6	7	9	7	3	4
5	2	5	8	7	4	7
6	4	5	9	6	2	5
7	4	4	8	7	2	5
8	6	6	9	9	2	5
9	4	5	9	8	3	5
10	5	6	9	7	3	6
11	1	3	10	10	4	5

Додаток Ж

Розрахунок U-критерію Манна-Уїтні

Приклад розрахунку U-критерію Манна-Уїтні для показника емоційної безпеки.

Мета розрахунку – показати покрокове обчислення U-критерію Манна-Уїтні для порівняння рівня емоційної безпеки до і після участі дітей групи ризику ($n_1 = n_2 = 11$) у формувальній програмі.

1. Вихідні дані. Показник «емоційна безпека» оцінювався за шкалою від 1 до 10 балів.

- Група 1 – «до формувального експерименту» (ЕБ до):
5; 3; 4; 6; 2; 4; 4; 6; 4; 5; 1
- Група 2 – «після формувального експерименту» (ЕБ після):
5; 7; 4; 7; 5; 5; 4; 6; 5; 6; 3

Середні значення збігаються з даними основного тексту:

– М до = 4,00 бала

– М після = 5,18 бала

2. Об'єднання вибірок і присвоєння рангів

Об'єднуємо всі 22 значення в одну сукупність і ранжуємо їх від 1 до 22 з урахуванням однакових значень (для однакових балів використовується середній ранг).

№	Значення	Група	Ранг
1	1	до	1,0
2	2	до	2,0
3	3	до	3,5
4	3	після	3,5
5	4	до	7,5
6	4	до	7,5
7	4	до	7,5
8	4	до	7,5
9	4	після	7,5
10	4	після	7,5
11	5	до	13,5
12	5	до	13,5
13	5	після	13,5
14	5	після	13,5
15	5	після	13,5
16	5	після	13,5
17	6	до	18,5

18	6	до	18,5
19	6	після	18,5
20	6	після	18,5
21	7	після	21,5
22	7	після	21,5

Примітка. У таблиці значення з однаковими балами мають однаковий середній ранг (наприклад, усі «4» отримали ранг 7,5; усі «5» – ранг 13,5 тощо).

3. Обчислення сум рангів у групах

Сума рангів для групи «до» (R_1):

$$R_1 = 13,5 + 3,5 + 7,5 + 18,5 + 2,0 + 7,5 + 7,5 + 18,5 + 7,5 + 13,5 + 1,0 = 100,5$$

Сума рангів для групи «після» (R_2):

$$R_2 = 253,0 - 100,5 = 152,5,$$

Оскільки сума всіх рангів для 22 спостережень повинна дорівнювати:

$$\sum_{i=1..22} i = (22 \times 23) / 2 = 253,0.$$

4. Обчислення U-критерію Манна–Уїтні

$$n_1 = n_2 = 11$$

Формули:

$$U_1 = n_1 \cdot n_2 + [n_1(n_1 + 1)] / 2 - R_1,$$

$$U_2 = n_1 \cdot n_2 - U_1.$$

Підставляємо значення:

$$U_1 = 11 \cdot 11 + [11 \cdot 12] / 2 - 100,5 = 121 + 66 - 100,5 = 86,5.$$

$$U_2 = 11 \cdot 11 - 86,5 = 121 - 86,5 = 34,5.$$

Для подальшого аналізу береться менше з двох значень:

$$U_{\text{емп}} = \min(U_1, U_2) = 34,5.$$

5. Інтерпретація результату

За $n_1 = n_2 = 11$ отримане значення $U_{\text{емп}} = 34,5$ відповідає тенденції до підвищення емоційної безпеки, яка наближається до статистично значущого рівня ($z \approx -1,67$; $p \approx 0,09$; двобічна перевірка), що подано в основному тексті роботи у підрозділі 3.2.2–3.2.3.

Додаток 3

Програма дитячого розвивально-корекційного блоку (8 групових занять)

№ заняття	Тема заняття	Мета (коротко)	Основні методи й вправи
1	Знайомство та безпечний простір	Зниження тривожності, формування довіри, вироблення правил групи	Ігри-знайомства, обговорення правил, малюнок «Місце, де я в безпеці»
2	Мої почуття	Розпізнавання й називання базових емоцій	Картки емоцій, історії з продовженням, малюнок «Мое сьогоднішнє почуття»
3	Коли я злюся, коли я боюся	Усвідомлення гніву й страху, пошук безпечних способів вираження	Казкотерапія, малювання страху, вправа на символічне вивільнення напруги
4	Я – цінний/цінна	Підтримка позитивного образу Я	Вправа «Чарівний мішечок моїх умінь», малюнок «Я, який/яка мені подобається»
5	Моя сім'я очима мого серця	Осмислення власного досвіду сімейної взаємодії	Малюнок сім'ї, рольові міні-сценки типових сімейних ситуацій
6	Я можу про себе подбати	Розвиток навичок самопідтримки й звернення по допомогу	Вправа «Я маю право...», казки про кордони, тілесно-орієнтовані вправи

7	Я і мої батьки: разом і окремо	Усвідомлення дистанції / близькості, формулювання побажань щодо взаємодії	«Місток довіри», «лист батькам», обговорення побажань до стосунків
8	Що змінилося в мені	Підсумок програми, фіксація змін	Колаж «Мій шлях», коло вражень, символічний ритуал прощання

Додаток И

Програма батьківського консультативного-тренінгового блоку (4 групові зустрічі)

№ зустрічі	Тема	Мета	Основні форми роботи
1	Емоційний світ дитини молодшого шкільного віку	Ознайомлення з віковими особливостями, базовими потребами, видами тривоги	Міні-лекція, обговорення, аналіз ситуацій з практики
2	Наші батьківські сценарії	Усвідомлення впливу власного дитинства на стиль виховання	Генограма, вправа «Фрази мого дитинства», групова дискусія
3	Як говорити з дитиною про почуття	Розвиток навичок емпатійного слухання, емоційної підтримки, встановлення меж	Рольові ігри, «Я-повідомлення», розбір типових діалогів
4	Сім'я в умовах стресу та невизначеності	Вироблення стратегій підтримки дитини в умовах війни, соціально-економічних змін	Обговорення, вправа «Наші сімейні ресурси», план сімейних ритуалів

Додаток І**Орієнтовна схема напівструктурованого інтерв'ю з дитиною**

1. Як ти зазвичай проводиш день? Що найбільше подобається?
2. Хто з дорослих у твоїй сім'ї тобі найближчий? Чому?
3. Що ти любиш робити разом із мамою / татом?
4. Коли тобі сумно або страшно, що ти зазвичай робиш? До кого звертаєшся?
5. Чи буває так, що вдома хтось сердиться чи кричить? Що ти в цей час відчуваєш?
6. Як ти вважаєш, якою/яким ти є? (Попросити назвати 3–5 якостей.)
7. Що б ти хотів/хотіла змінити в стосунках у своїй сім'ї?
8. Що тобі допомагає заспокоїтися, коли ти дуже хвилюєшся або злишся?

Додаток І

Пам'ятка для батьків «Як підтримати емоційну безпеку дитини»

Дана пам'ятка узагальнює практичні рекомендації, що впливають із результатів дослідження та теоретичних положень глибинної психології.

1. Знаходьте щодня хоча б 10–15 хвилин для спокійного спілкування з дитиною без гаджетів і поспіху.
2. Частіше цікавтеся не лише успіхами, а й почуттями дитини: «Що ти відчував/відчувала, коли...?»
3. Приймайте всі почуття дитини (у тому числі злість, страх, сором), допомагаючи їй висловити їх словами.
4. Уникайте принижень, ярликів та узагальнень на кшталт «ти завжди...», «з тебе нічого не вийде».
5. Пояснюйте причини заборон і правил, а не обмежуйтеся фразою «так треба» або «бо я сказав/сказала».
6. Пам'ятайте про право дитини на помилку: помилка – привід навчитися новому, а не «доказ» її неспроможності.
7. Встановлюйте послідовні й зрозумілі межі, погоджені між дорослими членами сім'ї.
8. Хваліть дитину за конкретні дії й зусилля, а не лише за результат («ти старався», «ти не здався»).
9. Слідкуйте за власним емоційним станом: якщо ви перевтомлені чи роздратовані, краще зробити паузу, ніж реагувати криком чи покаранням.

10. За потреби не соромтеся звертатися по допомогу до шкільного психолога чи фахівців служби підтримки сім'ї.

Поступові, але послідовні зміни у стилі взаємодії з дитиною створюють основу для формування надійної прив'язаності, позитивного образу Я та зрілих механізмів психологічного захисту.

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ ЛІЦЕЙ №34
МИКОЛАЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Лягіна, 28, м. Миколаїв, 54017, тел./факс (0512) 47-89-25

E-mail: nikschoo134@ukr.net,

код ЄДРПОУ 24780043

15.11.2025

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

1. **Назва розробки, що впроваджується:** «Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології».

2. **П.І.Б. автора:** Чернуцька Олександра Олександрівна, магістрантка кафедри психології, НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ АДМІРАЛА МАКАРОВА НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ, науковий керівник Мухіна Людмила Михайлівна, кандидат психологічних наук, викладач. Миколаїв, вул. Героїв України, 9

3. **Джерело інформації:** Матеріали кваліфікаційної магістерської роботи на тему: «Психологічний аналіз системи дитячо-батьківських стосунків у парадигмі глибинної психології».

4. **Установа, в якій здійснено впровадження:** Миколаївський ліцей № 34 Миколаївської міської ради Миколаївської області

5. **Термін впровадження:** вересень — листопад 2025 року

6. **Форма впровадження:** реалізація психодинамічно орієнтованої програми у форматі формульованого експерименту – серії групових та індивідуальних занять з дітьми молодшого шкільного віку та їхніми батьками (переважно матерями). Робота з дітьми включала ігрові, арт-терапевтичні й тілесно-орієнтовані вправи, завдання на опрацювання образу сім'ї та образу «Я». Робота з батьками передбачала аналіз стилів виховання, формулювання підтримувальних послань дитині, опрацювання власного травматичного досвіду, пов'язаного з воєнними та сімейними подіями. Наприкінці програми проводилися спільні дитячо-батьківські заняття (створення сімейного малюнка або колажу, вправи на взаємну підтримку), спрямовані на закріплення нових, більш ресурсних форм взаємодії в сім'ї.

